
Eredeti közlemények

AZ ÉRZELMEK KÜLÖNBÖZŐ SZEMPONTÚ
MEGKÖZELÍTÉSEI, AVAGY
BETEKINTÉS A LABIRINTUSBA

NÁBRÁDY MÁRIA

Szegedi Tudományegyetem, BTK, Pszichológia Tanszék
E-mail: nabrody.maria@edpsy.u-szeged.hu

A szerző az érzelmekkel kapcsolatos elméleteket és kutatást négy fő téma köré csoportosítva tárgyalja: ezek a biológiai, szociális/fejlődés, kognitív és integráló hangsúlyú megközelítések.

A biológiai elméletek kifejtésénél az evolúciós aspektusok, az agyi érzelmi rendszerek, a periféria szerepe és a diszkrét emóciók/alapérzelmek témáit taglalja. A szociális/fejlődés hangsúlyú elméleteket két részben tárgyalja a történelmi/kulturális különbségekre, illetve a szociális/fejlődéselméletekre vonatkozóan. A kognitív hangsúlyú megközelítéseket két pontban részletezi: egyrészt a kogníció és érzelem kapcsolatára, másrészt a tudatosság kérdésére tekintettel. Végül néhány integratív megközelítés is említésre kerül.

Kulcsszavak: *érzelem; érzelmek biológiai aspektusa; érzelmek szociális aspektusa; érzelmek fejlődési aspektusa; érzelmek és kogníció; érzelmek integratív modelljei*

Az érzelmekről alkotott elméletek és a kapcsolódó kutatások dzsungelében rendet vágni túlságosan is nagy kihívást jelent a szakembernek. A tanulmány célja nem is ez a rendcsinálás, hanem az, hogy ösvényt kínáljon az érdeklődőnek, amelyen nagyjából bejárhatja e dzsungelt. A barangolás során a szerző a csapásokat saját rendszerező szempontjai szerint gyűjti egy-egy „túraútvonalba”, és bizonyára lesznek olyan helyszínek is, amelyeket nem keres fel.

1. BIOLÓGIAI HANGSÚLYÚ MEGKÖZELÍTÉSEK

a) *Evolúciós aspektus*

Mióta DARWIN (1963) érzelmekről szóló alapvető műve megjelent, az evolúciós szempont az egyik legizgalmasabb vonulata az érzelmek megértését célzó kutatásoknak.

MACLEAN (1993) az érzelmek szerepét a törzsfejlődés alatt bekövetkező változásokhoz kapcsolja.

A törzsfejlődés során három nagy szakasz különíthető el az agy és a kapcsolódó csontrendszer fejlődésében az érzelmek vonatkozásában. Az első szakasz hüllőagy fázisa az ún. „Reptilia-komplex”, amely a bazális ganglionokhoz tartozó striatális struktúrákat, az olfacto-striátumot (nucl. accumbens és olfactoros tuberculum), a globus pallidust és más csatlakozó szürkeállományt tartalmaz. Ez közös struktúrája a hüllők, madarak és emlősök agyának; MacLean ehhez a struktúrához köti azt a mintegy 25 különböző viselkedésformát, amely mind az emlősszerű hüllők (therapsidák), mind a madarak, mind az emlősök emocionális viselkedésében közös. Ezek bizonyos napi rutinok, illetve szociális kommunikációs viselkedések, mint a nyomhagyás („önérvényesítés”), udvarlás, kihívó (territoriális) viselkedés, illetve a behódolás. Mindezeknek a konkrét struktúrákhoz kapcsolását sok empirikus anyag bizonyítja. Ezeket a viselkedésformákat MacLean úgy tekinti, mint az alapvető állati természet funkcióit, melyek letéteményese tehát az R-komplex.

A következő szakasz a paleomammális (ősemlős) agy fázisa, mely az agy- és arc-koponya csontjainak egy igen fontos átrendeződésével esett egybe: az állkapocsi ízület két csontja a fejlődés során a középfül két hallócsontocskájává „lépett elő” – ez a fejlődés a magzati élet során is megismétlődik. Ez a változás lehetővé tette, hogy az ősemlősöknél kialakulhasson az audiovokális kommunikáció, mely utóbbi a gondozó viselkedéssel és a játékkal együtt olyan emocionális viselkedés, amely a hüllőknél még nincs meg. E viselkedés anatómiai bázisa az ún. limbikus rendszer, amelynek mint az emlős agyak „közös nevezőjének” elnevezése Broca nevéhez fűződik. A kezdetben szaglógagnak nevezett struktúra kutatásának állomásait a Papezgyűrű (PAPEZ, 1937) felfedezése, a pszichomotoros epilepszia EEG-s feltérképezése és az eredmények alapján a szaglóagy új neve: „zsigeri agy” (MACLEAN, 1949), majd a limbikus rendszer megnevezéshez való visszatérés (MACLEAN, 1952) jelentette.

A limbikus rendszer három nagy alrendszere különböző típusú érzelmi viselkedéssel van kapcsolatban (MACLEAN, 1993):

Az *amigdaláris* alrendszernek az önfenntartás szempontjából releváns érzelmi viselkedésekben – dühös vagy védekező viselkedések, táplálkozással, ételkereséssel kapcsolatos viselkedések – van szerepe. A *szeptális* rendszer a szexuális viselkedések különböző típusaival van kapcsolatban, illetve rágszálóknál az anyai viselkedésben is involvált. A *thalamocinguláris* divízió a „családi viselkedések” anyagi hordozója: különböző lézióinál az anyai viselkedés, a játék, illetve az audiovokális kommunikáció sérül.

A harmadik szakasz az evolúció során az új-emplős agy, melynek jellegzetessége a prefrontális kéreg. MACLEANnek (1993) a számítógépek korszakában találó ha-

sonlata szerint a rendszer olyan, mintha központi processzorunkat (a limbikus rendszert) progresszíven kibővítettük volna és mind memória-, mind intelligencia-kiterjesztéseket hozzátéve növeltük volna a túlélés esélyeit.

A prefrontális kéreg szerepe az elővételezésben, tervezésben fontos, de szerepe van az etikai dimenzióban is. Az empátia, az altruisztikus viselkedés a szülői felelősségvállalás szélesebb értelmezésének tekinthető, a prefrontális kéreg és a thalamocinguláris divízió sokrétű összeköttetései, valamint az empátia, altruizmus defektusával jellemezhető prefrontális sérülések (DAMASIO, 1996) megalapozzák ezt az összefüggést.

MacLean evolúciós megközelítésének kiterjesztése a magatartás-genetika bevonásával lehetővé teszi az érzelm kialakulásának és evolúciós jelentőségének vizsgálatát akár gerinctelenek esetén is (MCGUIRE, 1993). Ebben az esetben az emóciót mint a belső rendszerek változását definiálják, melynek nyomán bizonyos viselkedések valószínűbbé válnak. A változást mind belső, mind külső ingerek előidézhetik. A változás mértékében egyéni különbségek vannak: kitenyészthetők alacsony, illetve magas reaktivitású törzsek – nemcsak patkányok esetén, de legyeknél is! Miután gerincteleneknél nem beszélhetünk agyi pályákról, az egyszerűbb idegi pályák és az elemi (sejt, gén) szintek tanulmányozása teszi lehetővé a viselkedés genetikai szintű azonosítását, ami az emlőskutatók számára is hatással lehet, miután vannak olyan viselkedések, melyeket rovaroknál, halaknál, hüllőknél és rágcsálók-nál ugyanaz a gén határoz meg (HALL, 1990).

b) Agyi érzelmi rendszerek

Darwin érzelmekkel kapcsolatos megállapításainak másik sarkalatos pontja, hogy az érzelmek kifejezése az idegrendszer működésének következménye. E működés központi és perifériás szubsztrátumának kutatói az érzelmek jelenségének idegi pályáira és neurokémiai korrelátumaira helyezik a hangsúlyt.

Az „érzelmi agy” keresésének állomásait a hypothalamus szerepének felderítésétől (CANNON, 1929) a Papez-gyűrű és a limbikus rendszer különböző struktúráinak funkcióit feltérképező vizsgálatokon keresztül a manapság „érzelmi számítógépként” (LE DOUX, 1993) számon tartott amygdala előtérbe állításáig sok nevezetes felfedezés jelzi. Az amygdala kutatója, LE DOUX és munkatársai (1984; LE DOUX, ROMANSKI, XAGORARIS, 1989) kimutatták, hogy ép amygdala esetén érzelmi válasz a neokortex részvétele nélkül is kondicionálható, miután az amygdala különböző kortikális és szubkortikális areákból kap információt, és mind endokrin, mind viselkedéses, mind autonóm válaszok kiváltására képes. Az amygdala egy evolúciósan ősből védelmi rendszer képviselőjeként szervezi az ingerek érzelmi jelentésének feldolgozását, és ha az egyszerű emocionális triggererek gyors választ kívánnak, a thalamusból az amygdalához vezető közvetlen pálya pár szinapszis „megspórolásával” teszi lehetővé az azonnali reakciót, ahelyett, hogy az „érzelmi komputer” a kéreg különböző részein (elsődleges szenzoros kéreg → asszociációs kéreg → entorinális kéreg → hippocampus → subiculum) feldolgozott, gazdagított információból dolgozna.

Az amygdala a legtöbb eddig tanulmányozott érzelemben szerepet játszik, kapcsolatai a legkülönbözőbb kérgi areákkal az absztrakt gondolatok érzelmekiváltó, hangoló hatását is magyarázzák. Mivel az amygdala és más előagyi struktúrák az érzelem modulálásában is részt vesznek, úgy tűnik, az agyi érzelmi rendszer saját aktivitásának fenntartására programozott (LE DOUX, 1993; LE DOUX, PHELPS, 2000).

Sok kísérletet tettek arra, hogy az egyes érzelmek lefolyását agyi és perifériás történésekkel kapcsolják össze, így módon találva megfelelő idegrendszeri pályát az egyes érzelmeknek. A kérdés felveti a központ és periféria viszonyának problémáját és azt is, hogy mit érdemes mérni. E kérdésre később még visszatérek.

PANKSEPP (2000) álláspontja szerint legalább hét agyi rendszer azonosítható az érzelmekkel kapcsolatban. Ezek hierarchikusan szervezett végrehajtó rendszerek, működésük szorosan összefügg az agyban és a perifériákon termelődő, illetve ható neurokémiai anyagokkal (PANKSEPP, 1993).

A kortex érzelmekben játszott szerepének felderítése elsősorban az EEG használatán alapszik, illetve azoknak a betegeknek a többszemponútú vizsgálatán, akiknél a kortex egyes részeinek sérülése érzelmi állapotjelzőik változásával járt együtt vagy valamilyen krónikus érzelmi állapot (például depresszió) jellemző rájuk.

A normál populáció vizsgálatánál figyelembe kell venni azokat a nehézségeket, amelyek a jelenség természetéből adódnak: a viszonylag rövid időtartamot, az érzelmekiváltó ingerek személyre jellemző hatását az érzelem lefolyásában, az alapszint mérésének igényét, azt, hogy legalább két különböző érzelem összehasonlítását kell elvégezni, és hogy ha a módszer, amellyel dolgoznak, radikális, akkor a szorongás mindenképpen jelen lesz a megjelenő érzelmekben. Ez utóbbi kíváncsi miatt a normál populáció vizsgálatát az EEG segítségével végzik, gyerekek részére ezt a procedúrát egy „EEG-sapka” felhelyezésével teszik egyszerűbbé.

Az agykérgi léziós betegek adatainak elemzése (ROBINSON és munkatársai, 1984) azt mutatta, hogy a bal féltéke sérült betegek (múlt század óta ismert) depressziós tünetei annál súlyosabbak, minél közelebb van a lézió a frontális pólushoz, míg a jobb féltéke roncsolása és ép balteke esetén mániás szimptomák valószínűbbek.

DAVIDSON (1993) kiterjedt EEG-s vizsgálataiban mind normál személyek érzelmekiváltó ingerekre adott reakcióit, mind gyógyult és akut depressziós betegek alapszintjét mérte, és azt találta, hogy a jobb féltéke középső frontális régiója negatív érzelmekre (például undor) jobban aktiválódik, mint a bal oldal, míg pozitív érzelmek esetében nincs ilyen különbség a féltékék között. (Az érzelmek szubjektíven megítélt erőssége azonos volt.) Ugyanakkor az „alapszint” igen megbízhatóan különbséget mutatott depressziós és normál kedélyű személyek között még akkor is, ha a betegek már gyógyultak voltak, oly módon, hogy a normál személyek alapaktivitása bal frontális elvezetésben nagyobb volt, mint a betegeké. Az alapszint e mérése már egyfajta személyiségjegyre, affektív stílusra enged következtetni.

Davidson következtetése az érzelmek egyfajta dimenzionális felfogását támasztja alá, mely szerint a bal elülső régió a közelítő, a jobb pedig a távolító tendenciák beindításával kapcsolatos.

Megjegyzendő, hogy a fenti aszimmetriák az érzelmek átélésére vonatkoznak, az érzelemfelismerés más agyi régiókhoz és aszimmetriákhoz kötött.

c) A periféria szerepe

A perifériás folyamatok az érzelem látható velejárói, Darwin antitézis elve e perifériás jelenségeket kapcsolja össze az érzelmek funkcionális magyarázatával.

A perifériának az érzelemben játszott szerepe már régóta vita tárgya. JAMES és LANGE (1922) emlékezetes elmélete, mely szerint a perifériás (viszcerális, izom-, szív-érrendszeri) történések percepciója oki tényezője az érzelmek kialakulásának, cáfoló és igazoló kísérletek tömegét inspirálta (CANNON, 1929; FEHR, STERN, 1970).

A James–Lange teória egyik modern változata az érzelmi efferencia vaszkuláris elmélete, melyet WAYBAUM (1907) ötlete nyomán Zajonc és munkacsoportja (ZAJONC, MURPHY, MCINTOSH, 1993) dolgozott ki.

Az efferencia hipotézis, melynek alapelve, hogy az alapvető érzelmi programok velünk születettek, és a programok beindulása automatikus üzenet az arcizmoknak, az arcviisszajelentési hipotézissel együtt TOMKINS (1981) feltevése. Az arcizmok visszajelentései eszerint befolyásolják az érzelmek lefolyását: ha elnyomjuk érzelmeink kifejezését, kevésbé erős lesz az érzelem átélése is, a fokozott kifejezés viszont felduzzasztja az érzelmeket.

Zajonc szerint az emocionális arckifejezések visszajelzései nem csupán modulálják az érzelmeket, hanem meg is határozzák azokat. Az arckifejezésekben részt vevő izmok „érszorítóként” működnek, és a véráram szabályozása a cavernás sinuson keresztülhaladó carotis interna hőmérsékletének emelésén, illetve hűtésén keresztül a hypothalamus hőmérsékletét befolyásolja. Az állatkísérletekben közvetlenül szabályozható a hőmérsékletváltozás, amelynek viselkedésre gyakorolt hatásából a hűtés kellemes, a melegítés kellemetlen voltára következtethetünk (CORBIT, 1969). Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le azokról az emberekkel folytatott vizsgálatokból, ahol az elrendezést szaglással kapcsolatos kísérletnek álcázva az orrba juttatott hideg, illetve meleg levegővel tudták befolyásolni a vizsgálati személyek érzelmi állapotát (ZAJONC, MURPHY, INGLEHART, 1989).

Az arckifejezések érzelemkiváltó erejének demonstrálására sok kísérlet született (ZAJONC, MURPHY, INGLEHART, 1989). A vizsgálatok alanyai nem voltak tudatában a kívülről beállított arcizommozdulatok jelentésének, olyan instrukciókat kaptak, hogy a megérintett izmot kicsit húzzák össze vagy lazítsák el. A vizsgálat végén alkalmazott hangulatértékelések statisztikailag szignifikáns különbségeket mutatnak a várt irányban. Még érdekesebb a Zajonc munkacsoportnak az a kísérlete, amikor ugyanazt a történetet kellett a vizsgálat résztvevőinek hangosan felolvasniuk azzal a különbséggel, hogy a személyek egyik csoportjában a főhős neve *ü* hangot tartalmazott, a másik csoport főhőse pedig nem. Az *ü* hang kiejtése olyan arcizmokat mozgósít, melyek megfeszítése a homlokhőmérséklet (és következtethetően az agyi hőmérséklet) növekedésével jár. Az eredmények igazolták a szerzők feltételezését, az *ü*-hangos főhős sztorija sokkal kevésbé tetszett olvasótáborának, mint a másik csoportnak a saját története.

A tágabban értelmezett periféria szerepét DAMASIO (1996) szomatikus marker hipotézise jelöli ki az érzelmek és kogníció viszonyában. A tanulás révén az események kimeneteleihez társított testi jelzések segítik a döntési folyamatokat, a jobb alkalmazkodást.

A perifériás jelenségek gazdagsága – akár okként, akár következményként könyveljük el – szükségessé teszi, hogy rendszerezzük a kutatások eredményeit a mérési módszerek tekintetében.

Mint a fentiekből kitűnt, az első helyen számon tartott változás az emocionális arckifejezés, amelynek mérésére többen (EKMAN, FRIESEN, 1978; IZARD, 1979) is kidolgoztak részletes, a legapróbb izom-összehúzódásra is kiterjedő kódoló rendszert. Az arcizmokhoz vezető idegi pályák közül az akaratlagos mozgást végrehajtók tisztázottak, de a spontán mozgást végrehajtók nem teljesen (CAMRAS, HOLLAND, PATTERSON, 1993 – ismeretes, hogy féloldali kérgi eredetű arcibénulásoknál a spontán érzelem kifejezés az akaratlagossal szemben megtartott, míg a kéreg alatti agykárosodás miatt lebénultaknál fordított a helyzet. RINN, 1992).

Az arckifejezések vizuális kódolásától különböző módon az elektromiográfia segítségével nyerhetők objektív adatok. Az arckifejezések kiemelkedő szerepe miatt igen sok vizsgálati eredmény gyűlt fel az érzelem és arckifejezés viszonyát tisztázandó, éppen az arc visszajelentési hipotézis igazságának kiderítésére. Az adatok többnyire igazolják a hipotézist (EKMAN, FRIESEN, ANCOLI, 1980; ZUCKERMAN és munkatársai, 1992), de annak ellentmondó eredmények is születtek: például (GILBERT, FRIDLUND, SABINI, 1987) a vizsgálati helyiségben egyedül tartózkodó alanyok spontán érzelmi arckifejezéseit a dekódolók nem tudták helyesen értelmezni, míg a mimika sokkal egyértelműbb volt, ha a vizsgálati helyiségben mások is tartózkodtak. Ebből a szerzők az arckifejezések szociális kommunikatív szerepére következtetnek az érzelemkialakulás oki tényezőjeként való számbavétele helyett.

Egy másik perifériás jelenség a hangadásban mutatkozó érzelemnyilvánítás. Az érzelem akusztikus korrelátumait részletesen vizsgálja SCHERER (1992) és munkacsoportja (PITAM, SCHERER, 1993; JOHNSTONE, SCHERER, 2000). A hang fizikailag is mérhető jellegzetességei a különböző vizsgálatokban konzisztensen elsősorban az arousalszinthez kapcsolódnak, de a mérések finomodásával, a mutatók precízebb kimunkálásával várható további előrehaladás az akusztikus érzelemkifejezés kutatásában, hiszen az „emberi műszerek”, a vizsgálati személyek a véletlennél ötször magasabb találataránytalán képesek hanganyag alapján dekódolni akár olyan összetett érzéseket, mint például a büszkeség vagy féltékenység (SCHERER, 1981). Kultúrközi vizsgálatokban is magas – átlagosan 60%-os – találatarány jellemző (JOHNSTONE, SCHERER, 2000).

Ha az arcizomzat és a hangképző izmok érzelemkifejező mozgásaitól a nagyobb izommozgások irányába tekintünk, azt látjuk, hogy Darwin inspiráló szelleme ezen a területen napjainkban viszonylag kevés követőre talált annak ellenére, hogy az általánosan elterjedt nézet (PEASE, 1989) szerint az ember mimikáját és hangját jobban kontrollálja – és több energiát is fordít erre –, mint testbeszédét. A gesztusok, a testtartás jelentőségének felismerése ihletett több kutatót (GOTTMAN, KROKOFF, 1989) arra, hogy speciális kódoló rendszert alkosson a szociális interakciók elemzésére, melynek része a nagy mozgások érzelmi jelentésének megítélése is. Ezen kívül említésre méltó még a ROSENTHAL és munkatársai (1979) által kifejlesztett PONS teszt, amely ugyancsak az összes nem verbális csatornát figyelembe véve méri a vizsgálati személyek ilyen irányú érzékenységet. (Ez utóbbi teszt célja tehát

nem a még felderítetlen összefüggések feltárása, hanem a már megalapozott összefüggések felismerésének mérése.)

Az érzelmek legkevésbé kontrollálható velejárói a vegetatív változások, melyekbe tágran értelmezve beletartoznak mind a szomatoviszcerális, mind a humorális és immunreakciók.

Az autonóm idegrendszer aktivitásának különböző mutatóit használják az érzelmek tanulmányozásában a szívritmusváltozástól kezdve a bőr vezetőképességének növekedéséig, a különböző neurotranszmitterek koncentrációjának változásától az archőmérséklet-adatokig (CACIOPPO és munkatársai, 1993, 2000).

Az autonóm aktivitásra irányuló vizsgálatok általában azt a kérdést célozzák meg, vajon van-e az egyes érzelmekre jellemző autonóm mintázat, és ha van, mely érzelemhez mely mintázat tartozik. Ezt a kérdéskört a következő szakaszban tárgyaljuk részletesen.

d) Diszkrét emóciók, alapérzelmek

Darwin szerint az érzelmek jól elkülönülő csoportokba rendeződnek, kifejezésük hajdan adaptív funkciót betöltő mozgások származéka, és csakúgy, mint a kifejezések, maguk az érzelmek is univerzálisan fajra jellemzők, előzményeik pedig megtalálhatók a faj elődeinél. Darwin maga is leír tucatnyi egymástól jól elkülöníthető érzelmet.

Az ő nyomdokain haladó pszichológusok bizonyos korlátozott számú érzelem velünk született voltát hangsúlyozzák, feltételezik, hogy az érzelmek „speciális, a természetes szelekció által alakított neurofiziológiai jelenségek, ezek szervezik és indítják be azokat a fiziológiai, kognitív és akciómintázatokat, amelyek a környezet széles körű követelményeire és lehetőségeire adnak adaptív választ” (IZARD, 1992).

Mivel a pszichológia fő irányvonalát a század elején inkább SPENCER (1890) és WUNDT (1897) dimenzionális érzelemfelfogása határozta meg, az elkülönülő érzelmek koncepcióját az 1960-as évekig nem elevenítették föl. Ekkor azonban két kutató is – TOMKINS (1962, 1963) és PLUTCHIK (1962) – előállt elméletével, melyben mindketten a darwini hagyományok folytatóiként leírnak 8-8 alapérzelmet, melyek ha nem is ugyanazokat a címkéket kapták szerzőiktől, nagyjából megfeleltethetők egymásnak. Tomkins alapaffektusai: érdeklődés – izgalom, élvezet – öröm, meglepődés – megriadás, kellemetlen érzés – gyötrellem, undor – elfordulás – megvetés, harag – düh, szégyen – megalázottság, félelem – rettegés.

Plutchik egy ötletes körmodellen jelenítette meg teóriáját; a modell előnye, hogy az érzelmek bipolaritását is ábrázolja, és a kevert érzelmekre vonatkozóan is nyilatkozik. Modelljét később (1980) háromdimenzióssá bővítette az érzelem intenzitását is feltüntetve a modellen, az utóbbi időkben (PLUTCHIK, 1993) pedig a szekvenciális, strukturális és származékmodellek segítségével keres lehetőségeket az alapérzelmek (strukturális modell), az érzelmek kiváltásának és lefolyásának körülményei (szekvenciális modell) és az érzelmek származékai, különböző pszichológiai nyelvezeten történő megnevezései (származék modell) között.

A darwini gondolatot az érzelmek egyetemességére vonatkozóan tovább erősítette az, hogy Ekman és munkatársai (EKMAN, FRIESEN, ELLSWORTH, 1972) 1972-ben az előző harminc év kutatási eredményeit áttekintve megállapították: kivétel nélkül minden szerző hoz bizonyítékot hat érzelem, a boldogság, meglepődés, félelem, szomorúság, düh és undor (megvetéssel kombinálva) jelenlétére a nyugati kultúrákban élő emberek arckifejezéseiben. A fenti lista tizenöt évvel később újból megerősítést nyert (FRIDLUND, EKMAN, OSTER, 1987). Kultúrközi kutatások (EKMAN, 1973; IZARD, 1994) eredményeként azt találták, hogy bizonyos érzelmekkel járó arckifejezések egyetemesek, ezeket az érzelmeket alapérzelmekként tartják számon.

Az alapérzelmek száma tekintetében már nem teljes az egyetértés a szerzők között. IZARD (1977) felsorolásában tíz alapérzelem szerepel: érdeklődés, élvezet, meglepődés, szomorúság, düh, undor, megvetés, félelem, büntudat, szegény.

Az agyi érzelmi rendszerek egyik teoretikusa, PANKSEPP (2000) az általa „minősített” (Grade-A) érzelmeknek nevezett alapérzelmek csoportjában hét agyi kört ír le: düh, félelem, keresés (régibbi elnevezésével várakozás – expectancy – kör; PANKSEPP, 1992), pánik, játék, szexuális vágy, gondoskodás.

Más, az érzelmek fejlődését, tanult voltát hangsúlyozó elméletek szerint kevesebb a velünk született alaptendenciá: LEWIS (2000) hármat említ – elégedettség, érdeklődés, kellemetlen érzés –, melyek a fejlődés során tovább differenciálódnak; az újonnan kialakuló érzelmek (például irigység) a szerző szerint tanulás során jönnek létre, de nem zárja ki az idegrendszeri érzés és a genetikai program lehetőségét sem. Mások (MAGAI, HUNZIKER, 1993) a kötődési mintázatokkal összevetve a diszkrét emóciók terminológiáját szintén kisebb számú alapérzelmet írnak le.

Az érzelemelméletek közti ellentmondások azonban nem az alapérzelmek számának megítélése körül kristályosodtak ki, hanem egyrészt a diszkrét emóciók képviselői és a Wundt-féle dimenzionális érzelemfelfogás követői között, illetve a kognitív értékelés elsőbbségéről vallott eltérő nézetek körül. A dimenzionális elméletek WUNDT (1897) azon elképzelésén alapulnak, hogy az érzelmek három dimenzióban (kellemes/kellemetlen, relaxáció/feszültség, nyugodt/izgatott) leírhatók. A dimenzionális felfogás ellen érvelők alapvető kutatási területe a diszkrét érzelmek elkülönülő fiziológiai mintázatának megtalálása. Mint láttuk, a kérgi aktivitás tekintetében az érzelmek átélésére vonatkozóan az eredmények (DAVIDSON, 1993) inkább a dimenzionális elképzelést támogatják (megközelítés – elkerülés dimenzióban) – ugyanakkor az érzelmek felismerésében kimutathatók specifikus érzelmekifejezésre reagáló látókérgi sejtek (BROTHERS, 1989), és az is kimutatható, hogy az érzelme felismerése az arckifejezések nyomán más agyi aktivációs mintázattal jár, mint a sima arcfelismerés (STREIT és munkatársai, 1999).

Az elkülönülő fiziológiai mintázat felderítését célzó vizsgálatokból származó eltérő eredmények szükségessé teszik, hogy metodológiailag tisztázott körülmények között folyjanak a kutatások. CACIOPPO és munkatársai (1993) a következő tíz pontban összegzik ezeket a követelményeket:

1. Legalább két érzelmet kell összehasonlítani, az alapszintet, a nem érzelmi feltételt és/vagy az érzelmi intenzitást változtatva kell végezni az összevetéseket.
2. A diszkrét emóciók időszakai megbízhatóan elkülöníthetők legyenek.
3. A mért időszakok hossza legyen összehasonlítható.
4. Független bizonyíték kell arra, hogy az érzelem valóban jelen volt a kérdéses mért időszakban.
5. Független bizonyíték kell arra is, hogy más érzelem nem volt jelen.
6. Független bizonyítékot kell nyerni arról is, hogy intenzitás tekintetében a különböző érzelmek összemérhetők.
7. A független bizonyítékokat és a fiziológiai méréseket szinkronizálni kell a kiváltott érzelemmel.
8. A megbízhatóság érdekében az időtartam elég hosszú kell legyen vagy az egyes időszakok száma megfelelő kell legyen az aggregációhoz.
9. Megfelelő statisztikai feldolgozást kell biztosítani.
10. Többféle operacionalizálás (érzelemkiváltási mód) szükséges annak érdekében, hogy ne feladatspecifitást, hanem érzelmspecifitást mérjünk.

A szerzők által áttekintett tizenhárom átfogó vizsgálat közül egy sincs, amely a követelmények mindegyikének megfelelne, bizonyos következtetések levonására azonban mégis alkalmasak.

Először is az derül ki a vizsgálatokból, hogy a képzelet mint érzelemkiváltó módszer nem produkál megbízható autonóm idegrendszeri különbségeket. Ezen kívül bizonyos autonóm idegrendszeri reakciókat mérő mutatók (például archómérséklet vagy a bőr vezető képessége) kevés bizonyítékot szolgáltatnak a különbségekre; a legjobb diszkriminátornak a szívritmus bizonyult, de ezek az adatok sem konzisztensek. A legnagyobb különbségeket a szomorúság ↔ undor, düh ↔ undor, félelem ↔ undor összehasonlításokban kapták a vizsgálatok többségében.

A különböző érzelmeket vizsgáló kutatók külön-külön foglalkoznak az egyes emóciókat kísérő fiziológiai mintázatokkal (RUCH, 1993; HATFIELD, RAPSON, 1993; ROZIN, HAIDT, MCCAULEY, 1993), de eredményeik épp az 1. pontban jelzett követelmény miatt nem felelnek meg annak a célnak, hogy az alapérzelmek jellegzetes differenciális mintázatait tárják fel. E kutatók maguk is marginálisan kezelik a kérdést, és a pszichés okok és következmények leírására teszik a hangsúlyt.

A dimenzionális felfogás és az alapérzelmek elméletének különbségei, valamint a kogníció és érzelem viszonyának megítélése egyaránt ütközőpont az alapérzelmek teoretikusai számára, bár az előbbi ellentét kisebb súlyúnak látszik. IZARD (1993) vagy DIENER és munkatársai (1995) például a kétféle felfogást egymást kiegészítőnek tartják. Az utóbbi esetben a bizonyítást az arc-visszajelentési hipotézis tesztelése, illetve a kognitív értékelést megkerülő érzelemkiváltó ingerek, események felsorakoztatása jelentheti.

Természetesen egyik nézet tábora sem tud a másik nézet képviselői által teljes mértékben elfogadott kísérleti helyzetet vagy példát produkálni (lásd erről ZAJONC, 1992 és LAZARUS, 1992 vitáját vagy EKMAN, 1992; PANKSEPP, 1992 és IZARD, 1992 válaszát ORTONY és TURNER, 1990 kritikájára). Mindazonáltal a diszkrét emóciók

elméletének szószólói úgy vélik, hogy a filogenetikus fejlődés anatómiai következményei, az egyes érzelmek evolúcióban és fejlődésben betöltött adaptív funkciói (IZARD, 1993), a központi és perifériás neurális aktivitás megtalált mintázatai e kérdésben az ő nyilvánvaló igazukat támasztják alá.

2. SZOCIÁLIS ÉS FEJLŐDÉS HANGSÚLYÚ MEGKÖZELÍTÉSEK

a) Történelmi, kulturális különbségek

Az érzelmek jelenségét a történelmi korok és különböző kultúrák felől megközelítő gondolkodók egyrészt az emberiség érzelmekről vallott felfogásának változását és változatait, másrészt az érzelmi élmény különbségeit állítják előtérbe.

Ide tartoznak az értelem és érzelem viszonyának megítélésében nyomon követhető változások a különböző történelmi korok filozófusainak és tudósainak műveiben (SOLOMON, 2000), az egyes érzelmek leírásának és elemzésének összehasonlítása egyrészt a különböző korok szerzőinél (STEARNS, 2000), másrészt jelen korunk különböző kultúráiban (WHITE, 1993; SCHWEDER, 1993).

Ha a mai viták előfutárait keressük a régieknél, elég, ha az ész – érzelem ókortól kezdve „divatos” úr ↔ szolga hasonlatához fordulunk (SOLOMON, 2000) vagy HUME (1988) „felforgató” gondolatához: „Az ész a szenvedély szolgája, és az is kell hogy legyen.” Az alapérzelmekről szóló elképzelés előzményeit megtaláljuk az egyes testnedvekben bővelkedők érzelmi hajlamainak leírásaiban vagy DESCARTES-nál (1989), aki hat primitív szenvedéllyel számol: csodálkozás, szeretet, gyűlölet, vágy, öröm és szomorúság.

Az érzelmekről szóló mai koncepciók kialakulásának történetét nagy vonalakban SOLOMON (2000) tekinti át.

Az érzelmek konstruktivista felfogásának képviselői – elsősorban szociológusok és szociálpszichológusok – úgy látják, az érzelmek elsősorban társas funkciók betöltésére szolgálnak. Szerintük a történelmi változások az érzelem mindennapi átélésében, kinyilvánításában, értékelésében is hoznak változásokat.

Így foglalkoznak a családi kapcsolatok változásával (HUNT, 1970), a szeretet, szerelem növekvő szerepével, a dühödt veszekedések visszaszorításának tendenciájával a házasságon belül (DEMOS, 1970), a szégyen, büntudat kialakításának változásaival (DEMOS, 1988; STEARNS, 1988) vagy feltérképezik az undor növekvő szerepét (CORBIN, 1986) a higiéniai szokások alakulásában és így tovább.

A kutatások zöme a XIX–XX. század nyugati világának érzelmi kifejezéseiben és érzelmi hangsúlyjaiban bekövetkező változásokat írja le, de az 1500-as évektől kezdve vannak adatok az összehasonlításokhoz, és hasonló, a keleti emberek érzelmkifejezését érintő változásokról is folytak vizsgálatok (ELVIN, 1989, 1991).

Említésre érdemes STEARNS és HAGGERTY (1991) megállapítása: A viktoriánus korban a szeretet/szerelem szerepe a férfiak és nők egyesítése közös érzelmi célért, míg a negatív érzelmek nemekhez kötődnek: a féltékenység és félelem a nők,

a versengés és jogos felháborodás felé kanalizált harag pedig a férfiak megkülönböztető jegyévé vált.

A XX. században az érzelmek kifejezés nyíltabbá válik, és a nemhez kötés is lazul. Az érzelmfeldolgozás technikái pedig inkább a „kibeszélés” irányába tolódnak el (STEARNS, 1993).

Az érzelmek kultúrák közötti különbségeire hívja fel a figyelmet sok szociológus és kultúrantropológus. Szerintük (WHITE, 1993) a kultúrközi vizsgálatok az alapérzelmekre vonatkozóan eleve azzal az alapfeltevéssel indultak, hogy az angol érzelemszavak egyértelműen leírják egy-egy érzést, arckifejezést vagy (kulturálisan modulált) etológiai történéssort, ezért univerzálisan alkalmazhatók az összehasonlító kutatásokban. Az utóbbi években folytatott vizsgálatoknál ezt a hiedelmet már igyekeznek kiiktatni, eseménysemák és forgatókönyvek felállítására koncentrálnak, melyek lehetővé teszik, hogy az adott nyelvű megnevezést pontosan megértve az átfedő tartalmakat és a különbségeket is azonosítsák (LUTZ, 1987; LAKOFF, KÖVECSES, 1987).

Néhány eredmény, amely ezt a felfogást támogatja: ROSALDO (1980) azt találja, hogy a filippínó ilongot közösség nem tapasztal dühöt a szó angol értelmében; BRIGGS (1970) másfél évet tölt egy utku törzsnél, ahol a haragot a gyermekek tulajdonságaként tartják számon, a felnőttek az élet viszonyosságait humorral, elfogadással kezelik. PARISH (1991) elmagyarázza a hindu felfogást a „lajya” érzelméről, amely az angol „szégyen”, „zavar” érzéssel rokon, de a legmagasabb rendű erények közé számít az indiai társadalomban.

OATLEY (1993) úgy összegzi az érzelmek társas konstrukcionista megközelítését, mint ami kiegészíti a biológiai felfogást: nem kétséges, hogy az emberiség közös alapokkal rendelkezik az érzelmek átélésére, de arra, hogy ezeket az alapokat hogyan valósítja meg, a kultúra ad szabályokat és előírásokat tagjainak. A konstrukcionista gondolkodók hangsúlyozzák az érzelmek társas célokat betöltő szerepét. Az érzelmek társas természetéről lásd még BODOR (1997/98) összefoglalóját.

Természetesen a darwini hagyományok folytatói is elismerik a társadalom szerepét az érzelmeket kiváltó események, a kimutatását, lefolyását szabályozó előírások terén (például EKMAN, 1972 kimutatási szabályokról beszél), azonban e szerep elméletükben csak módosításokra korlátozódik, nem konstrukciót tesz lehetővé.

b) Szociális tényezők, fejlődéstudományok

Az érzelmet kutatók egy másik – igen népes – csoportja az érzelmek tanulási folyamatára teszi a hangsúlyt. Az érzelmenek az őket érdeklő aspektusa az, hogy az emberek a társas lét körülményei között hogyan oldják ki, értelmezik és fejezik ki érzelmeiket (KEMPER, 2000), az érzelmek komponensei hogyan szocializálódnak (SAARNI, 1993), hogyan fejlődik a csecsemő korlátozott reakciókészlete (LEWIS, 2000) a felnőtt érzelmi gazdagságává vagy éppen az érzelmi kompetencia csökkenése irányába.

Szociális tényezők

KEMPER (1993, 41) a szociológiai modellekről szóló összegző cikkében ezt írja:

„Noha az egyén az érzelem helye – csakis őbenne mérhető az érzelem –, a társas mátrix határozza meg, ki, milyen érzelmeket, mikor, hol, milyen alapon és milyen okból fog nagy valószínűséggel tapasztalni, illetve hogyan fejezi ki azokat.”

A társas kapcsolatok és az érzelmek viszonyát taglaló tanulmányok (KEMPER, 1978) a kapcsolatok két dimenzióját tartják meghatározónak: a hatalmat és a státust. Az előbbi az egyik személynek a másik kényszerítésére való képességét jelöli, az utóbbi az egyik személynek a másik általi megbecsültségére utal. E két dimenzió, illetve egymáshoz való viszonyuk változása alkalmas arra, hogy előre jelezzék a „kiben, mikor, hol, miért és hogyan” kifejeződő érzelmeket, és az előrejelzést kísérletileg ellenőrizték (KEMPER, 1991).

Mások (GOFFMAN, 1967; COLLINS, 1990) az érzelmek társas összetartó szerepét, az interakciók rituális természetükből fakadó, közösen megtapasztalt érzelmi energianövelő funkcióját emelik ki. Optimális esetben minden résztvevő, illetve csoporttag emocionális energiát nyer, máskor egyesek nyernek, mások veszítenek.

COLLINS (1990) szerint az érzelmi energia alapszintje egy csoporton belül viszonylag állandó (ha alacsony, a depresszió, bizalmatlanság uralkodik, ha magas, a lelkesültség és bizalom hatja át a légkört), az egyes intenzívebb érzelmi epizódok erre az alapszintre mint „tüskék” rakódnak rá. SCHEFF (1990) a szégyen és büszkeség társadalmi rendfenntartó szerepét elemzi.

HOCHSCHILD (1979, 1983, 1989, 1990) az, aki az érzelmek társas meghatározottságának koncepcióját a legmesszebb viszi. Szerinte az érzelmek azt jelzik, hol vagyunk a világban másokhoz, céljainkhoz, érdeklődésünkhöz képest, az érzelmi élmény pedig egyfajta keveréke annak, amit érzünk, amit szeretnénk érezni, amit próbálunk érezni, hogy hogyan osztályozzuk az érzéseket, és hogyan fejezzük ki őket. Az eredeti érzést az határozza meg, hogyan értékeljük a helyzetet, ezt pedig nagymértékben az a társas struktúra vezérli, amelyben élünk. A kultúra azonban már az érzés megszületése után azonnal közbelép: vannak úgynevezett „érzési szabályok” és „kifejezési szabályok”, amelyek megmondják, hogy amit érzünk, adekvát-e a helyzetben vagy sem, és hogy érzéseink kifejezése elfogadható-e vagy nem helyénvaló.

Az érzelem szabályokhoz igazítása érzelmi munkát igényel, amely lehet mély – az érzelemtípus mentális konstrukciók vagy az izomfeszültség kezelésével – vagy felszínes, mikor az „igazi” érzelem helyett szándékosan más érzelmet mutatunk ki.

Az érzelmek szocializációját vizsgáló kutatók az érzelmeket mint több összetevőből álló entitást vizsgálják, melynek komponensei LEWIS és MICHALSON (1983) szerint az érzelem kiváltói, az érzelem „receptorai”, az érzelmi állapotok, az érzelem kifejezése és az érzelem élménye.

Külön magyarázatot talán csak az érzelmi receptorok igényelnek; ezeket a szerzők hipotetikus konstrukciókként írják le, melyek közvetítenek az érzelemtípus események és az egyén között: ilyenek a figyelmi folyamatok, arousabilitás és temperamentum befolyásolta viselkedések.

Gyakorlatilag minden komponens a szocializáció tárgya, de leginkább az érzelmkiváltók, az érzelmkifejezés és az érzelmi élmény esetén nyilvánvaló a szocializációs hatás.

Az összetevők közül az érzelmi élményt tekintik a szerzők leginkább kognitív-nak, amelyhez szükséges a nyelv is. A kulturális értékek be vannak ágyazva az érzelmről szóló hiedelmek szocializációjába (LUTZ, 1983), és a szülők a kulturálisan kívánatos irányba vezetik gyermekeiket. RUSSELL (1991) az érzelem nyelvi kifejezéseit áttekintő kultúrközi vizsgálatokat elemezve úgy tartja, hogy az érzelmi fogalmak forgatókönyveknek tekinthetők. Az érzelmi élmény azt a fogalmi hálózatot tükrözi, amely a gyermek számára forgatókönyvek rendszereként rendelkezésre áll saját érzelmi válaszainak beillesztésére az okok, célok, értékek, társas kapcsolatok, érzelmkezelési hiedelmek sokdimenziós hálózatába.

A szocializációs folyamatot vizsgálva a résztvevők kapcsolatának minősége fontos tényezőként emelkedik ki. RATNER és STETTNER (1991) interszubjektivitásnak nevezi a szereplők kognitív és affektív összehangolódását, amely szerintük az érzelmi szocializáció szükséges kelléke. A szocializáció módszerei SAARNI (1993) szerint: didaktikus tanítás, tanulás kondicionálás útján, utánzás, identifikáció és az elvárások közlése. Az első kettő direkt módszer, a második kettő indirekt, az ötödik lehet direkt és indirekt egyaránt. A különbség jól tetten érhető a reklámon, ahol „anya és lánya” egyaránt boldog örömmel csodálják a mosópor okozta patyolat-tisztaságot, míg egymást a kamaszlány-érett nő viszonyának megfelelő arckifejezéssel méregetik.

Az érzelem kultúránkban uralkodó „népi teóriáinak” elsajátítási lépéseiről és módjairól Harris és munkacsoportja (HARRIS, OTLHOF, 1982) végzett kiterjedt kutatásokat. E „népi teóriák” közös jellemzője, hogy az érzelmeket belső dolognak tekintik, és kognitív folyamatokkal hozzák összefüggésbe. Eredményeik azt sugallják, hogy már az óvodás gyerekek is képesek az érzelmi élményt mentális okokra visszavezetni, és minél idősebbek a gyerekek, annál inkább használnak mentális stratégiákat érzelmi élményeik megváltoztatására (HARRIS, LIPIAN, 1989).

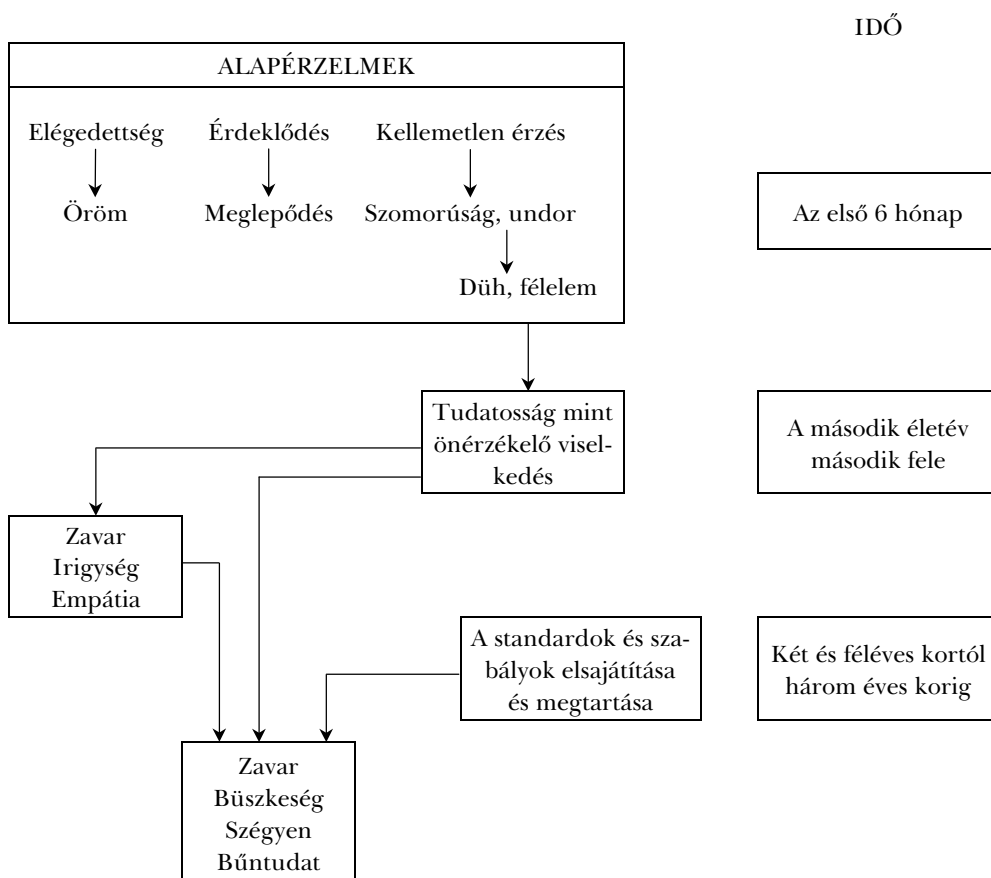
Fejlődésméletek

A gyermekek érzelmi fejlődésére összpontosító munkák áttekintését a csecsemő-vizsgálattal kezdjük. A csecsemő arckifejezései a teljes felnőtt repertoárt lefedik (valahogy úgy, ahogy hangjai is tartalmazzák az összes beszélt nyelv hangjait), de élményeire, érzéseire már csak következtethetünk. A különböző, egyre finomodó módszerek (FOX, CALKINS, 2000) lehetővé teszik a csecsemő érzelmi megnyilvánulásainak fiziológiai mutatókon keresztül történő regisztrálását, később pedig az összefüggés keresését a temperamentum-, illetve kötődésvizsgálatok eredménye és a fiziológiai adatok között. IZARD és munkatársai (1991) azt találták, hogy a 3, 6, 9 hónapos korban mért szívritmus-variabilitás korrelált a 13 hónapos korban mért biztonságos kötődés mértékével. Sok vizsgálat folyt többféle fiziológiai és viselkedéses mutató longitudinális regisztrálásával: a vágusztónus, az adrenokortikális aktivitás, az agyi elektromos aktivitás és az anyák által megítélt viselkedés, a független bírálók megfigyelése és a kísérleti helyzetekben (például az idegen helyzetben)

mutatott viselkedés tanulmányozásával (CALKINS, FOX, 1992). A különböző vizsgálatokból származó adatok arra mutatnak, hogy a fiziológiai reaktivitás variabilitása az olyan konstruktumokkal mint temperamentum, kötődés, szociális fejlődés, szoros kapcsolatban van. Az élet első évében a fiziológiai válaszrendszerekben normatív változások fordulnak elő, a változások egy része bizonyos érzelem- vagy viselkedéskiváltók függvénye, és a válaszrendszerekben vannak már csecsemőkorban is megfigyelhető egyéni különbségek (FOX, CALKINS, 2000).

Az egyes érzelmek kialakulásával a csecsemő- és kisgyermekkor során foglalkozik LEWIS (2000), MAGAI és HUNZIKER (1993).

Lewis az érzelem komponenseinek fejlődését vizsgálva úgy véli, hogy az érzelmi állapotok az egyes érzelmek kialakulása után már nemigen változnak (a nyolc hónapos félelemérzése nagyon hasonló a két éveséhez); más a helyzet a többi komponenssel, például az érzelmi élménnyel vagy az érzelemkifejezéssel. Feltevése szerint az érzelmi állapot és az érzelmi élmény között kezdetben kevés megfelelés

1. ábra. Lewis érzelemfejlődési modellje

van, a fejlődés bizonyos pontján alakul ki összefüggés, kapcsolat a kettő között, s később ismét disszociálódhatnak. Vagyis a csecsemő lehet olyan belső állapotban, amely (viszonylagos kognitív fejletlensége miatt) nem válik élménnyé, ezután a két komponens összefonódik, majd később az élmény megfelelő belső állapot nélkül is létrejöhet. Lewis felállít egy érzelemfejlődési modellt, amelyet az 1. ábrán foglalunk össze. A később kialakuló érzelmeket (például szégyen, büntudat, büszkeség) éntudatos érzelmeknek nevezi, mivel fellépésükhöz szükséges az értékelt én léte (LEWIS, 2000). MAGAI és HUNZIKER (1993) a személyiség szerveződésében szerintük alapvető szerepet játszó érzelmi rendszerek fejlődését tekinti át egyesítve a diszkrét emóciókról szóló gondolatokat a kötődéssel kapcsolatos teóriákkal és azon túl ERIKSON (1968) személyiségfejlődési elképzeléseivel. TOMKINS (1962, 1963) affektuselméletéhez nyúlnak vissza, mely szerint az érzelmek az ember elsődleges motiváló rendszerét alkotják és az ontogenetikus fejlődés során bizonyos érzelmek körül ideoaffektív szerveződés alakul ki, amely aztán áthatva a személy viselkedését, információfeldolgozását, megküzdési stratégiáit, meghatározza személyiségét. Úgy vélik, az ideoaffektív szerveződés olyan magérzelmek körül jön létre, amelyek az anyával való kapcsolatban, a kötődés minősége szerint alakulnak ki. Ilyenek: az elégedettség, az óvatos ellenségesség, a düh és az aggódás/szomorúság. A szerzők végigkísérik e magérzelmekkel jellemzett típusok fejlődését az Erikson által leírt szakaszokon keresztül.

HARRIS (1993) azt a kettős tudatosságot veszi górcső alá, amely a „tudom, hogy egy érzelem zajlik bennem” és „tudom, hogy a másokban milyen érzelem zajlik” mondatokban tükröződik. E kettős tudatosság fejlődését elemzi sok vizsgálati eredmény felsorakoztatásával. Annak felismerése, hogy viselkedésünkkel érzelmeket válthatunk ki másokban és ezen keresztül befolyásolhatjuk viselkedésüket, csak 1-2 éves korban alakul ki (DUNN, MUNN, 1985), az érzelmek elrejtéséből fakadó „előnyökre” viszont a gyerekek csak 4-6 éves kor között jönnek rá (GROSS, HARRIS, 1988). Még későbbi fejlemény az érzelem megváltoztatására irányuló tudatos stratégiák kialakítása (HARRIS, LIPIAN, 1989).

Az egyes érzelmek iránt érdeklődő kutatók feltérképezik az adott érzelem kialakulásának folyamatát, így például LEMERISE és DODGE (1993) a düh, Rozin és munkatársai (ROZIN, HAIDT, MCCAULEY, 1993) az undor, HATFIELD és RAPSON (1993) a szeretet és a kötődési folyamatok fejlődését írja le.

Nemi különbségek

Az érzelmek szocializációjában fontos szempont a nem. A közvélekedés azt tartja, hogy a nők emocionálisabbak és érzelmileg kifejezőbbek a férfiaknál. Ezt a kérdést igen sokan vizsgálták, és a vizsgálatok nagy vonalakban megerősítik a közhitelmet. Általában a sztereotípiák és önleírások szintjén kisebb a különbség az érzelmek átélésének gyakoriságára vonatkozóan, mint az intenzitásra nézve (FABES, MARTIN, 1991; BRODY, 1993). A pozitív érzelmeket gyakrabban és intenzívebben élik át a nők, a negatív érzelmekben a befelé forduló, önbüntető érzelmek szintén a nőknél gyakoribbak és intenzívebbek, a kifelé forduló érzelmeknél (düh, megvetés...) a viszony vagy megfordul, vagy eltűnik a különbség (BRODY, HALL, 1993, 2000).

Az érzelem kifejezése tekintetében a sztereotípiák a férfiakról több düh, a nőkről több szeretet, szomorúság és félelem kimutatásáról szólnak, míg a boldogság és a meglepődés kimutatása terén nincs különbség (FABES, MARTIN, 1991). Ugyanakkor az önéírások minden érzelmet intenzívebbnek mutatnak a nőknél; ez a különbség a düh kifejezésénél a legkisebb (DOSSER, BALSWICK, HALVERSON, 1983). A független megfigyelőktől nyert adatokkal a metodológiai probléma az, hogy ha a bírálók tisztában vannak a megfigyelt nemével, akkor ők is beleeshetnek a sztereotípiák csapdájába: például ugyanazt a csecsemőt lányként félősnek, fiúként dühösnek látják (CONDY, J., CONDY, S., 1976). Az ilyen vizsgálatok is megerősítik a közvélekedést, a nők expresszív viselkedése jobban felismerhető és gyakoribb, ez a különbség azonban csak két éves kor után válik fokozatosan nyilvánvalóvá (például HALL, 1984).

Az expresszív jelzések vétele is a nők javára billenti el a mérleget a tanulmányok több mint 80 százalékában (HALL, 1984).

A kérdés az, hogy mindezek a különbségek biológiai vagy szocializációs eredetűek. A kutatók többsége szocializációs hatásnak tekinti a különbségeket, bár LEWIS (1985) felhívja a figyelmet az örökletes tényezők szerepére.

A szocializációs hatások feltérképezéséhez a család szerepét sokan, sok oldalról tanulmányozták keresztmetszeti és longitudinális vizsgálatokban. Mindkét szülő részéről kimutatható a két nemmel kapcsolatos eltérő attitűd az érzelmekről való beszéd, az érzelmek kimutatása, a gyermek érzelmeinek elfogadása, bátorítása vagy kezelésük módjának alakítása terén (BRODY, HALL, 1993).

A kortárs szocializációs hatások ugyanezt az irányt támogatják (TANNEN, 1990): az óvodás korú lányok általában kis, intim csoportokban játszanak, ami a kooperációt támogatja, a fiúk nagyobb, státusorientált csoportban, ez a konfliktust és agressziót maximalizálja. Mivel a további élet során is megmaradnak a csoportban tartózkodás preferenciái, a hatás erősödik. Jellemző módon a két nem egymás társaságában „átveszi” egymás stílusát: a férfiak több melegséget mutatnak a nők iránt, a nők több agressziót a férfiak iránt, mint saját nembéli társaik felé (HALL, 1984).

BRODY és HALL (2000) a nemi különbségek etiológiájára két modellt javasol: az egyik „távoli tényezők” (temperamentumbeli különbségek, szocializációs történet, nemenként elkülönülő játék, kulturális értékek) integrációját jelenti, a másik a fenti „távoli” faktorok és „közele” okok (az adott szituációbeli viselkedés és az arra kapott visszajelzés) interakciójaként áll elő.

3. KOGNITÍV HANGSÚLYÚ MEGKÖZELÍTÉSEK

a) A kogníció meghatározó szerepe, kogníció és emóció kapcsolata

A kogníció meghatározó szerepe

A kérdést, mi a megismerés szerepe az érzelmek kialakulásában, észlelésében, azonosításában, különböző módon válaszolják meg a kutatók. A kogníció kérdésében lehet annak elsődlegessége mellett érvelni, mint azt SCHACHTER és SINGER

(1962) teszik, vagy amellel letenni a voksot, hogy az érzelmi állapot belső jelzései határozzák meg a kogníciót, ahogyan azt az arcvisszajelzési hipotézis hívei állítják.

Schachter és Singer közismert kísérletében az általános arousalszint mesterséges beállítása mellett kísérleti személyeiket úgy osztották be, hogy azok vagy egy eufóriában, vagy egy dühösen viselkedő beavatott személy társaságában töltsenek 20 percet; viselkedésüket ezalatt megfigyelték, illetve a 20 perc után értékeltették velük saját lelkiállapotukat. Az adatok elemzése arra mutatott, hogy azok a résztvevők, akiket előzetesen nem tájékoztattak a mesterséges arousalbeállítás testi következményeiről, „átvették” a szituációból adódó „címkéket”, vidáman, illetve dühösen viselkedtek, és önbeszámolóik is ilyen irányba mutattak. Eszerint az érzelem két összetevője a fiziológiai arousal és az arousalt keltő helyzetről való tudásunk; ez utóbbi határozza meg, milyen érzelemnek fogjuk címkézni állapotunkat.

Később VALINS (1966) hasonló címkézési hatást ért el olyan helyzetben is, amikor tényleges arousalváltozás nem volt, a személyek csupán hamis visszajelzést kaptak arról, hogy szívdobogásuk mennyire gyorsult fel.

A kísérletek sok ellenőrző, igazoló és cáfoló kísérletet inspiráltak, és sok elméleti és metodológiai kritikát váltottak ki (REISENZEN, 1983; PARKINSON, 1985).

A kogníció elsődlegességének legismertebb mai képviselője LAZARUS (1993). Az általa folytatott kísérletsorozat egyértelművé tette: az érzelmkiváltó ingerek aszerint gyakorolnak ránk hatást, milyen előzetes tudásunk van róluk. Például ha egy filmet abban a hiszemben nézünk végig, hogy a benne szereplő erőszak csak színészi játék, az egészen más fiziológiai reakciót eredményez, mintha valóságosnak tudjuk az eseményeket (LAZARUS, ALFERT, 1964). Az érzelmek kialakulásának első lépése valamiféle előzetes kiértékelés arról, hogy mennyire vagyunk érintettek a kiváltó eseményben (ezt Lazarus elsődleges értékelésnek nevezi), csak ezután váltódnak ki azok az érzelmek, melyek kezelése ugyancsak a kognitív apparátus működését veszi igénybe, ekkor mérjük fel, mihez is kezdünk érzelmeinkkel, hogyan birkózunk meg az érzelmi megterheléssel. Ez a másodlagos értékelés szakasza. Lazarus érzelmelmélete kognitív-motivációs viszonyulási elmélet, mert szerinte az érzelmek leírhatók ún. alapvető viszonyulási témák mentén, melyek tartalmazzák az értékelő motívumait, céljait és viszonyát a környezetével a kérdéses érzelem kapcsán. Például a büntudat alapvető viszonyulási témája: megszegettünk egy erkölcsi parancsot; a boldogságé: határozott lépést tettünk egy cél elérése felé; a haragé: lekicsinylő támadás ért minket vagy a mieinket és így tovább. Vagyis az ember bizonyos előzetes tudással, hiedelmekkel felszerelve „érkezik” az érzelmkiváltó szituációba, melyet két szinten mérlegelve egyrészt az említett alapvető viszonyulási témára „rátalálva” megjelenik a megfelelő érzelem, másrészt a „hozzá való” megküzdő viselkedés.

A kogníció-emóció vitában (mármint az elsődlegesség kérdéséről) sokan próbálták az ellentétes nézeteket összehétközíteni, hol tyúk-tojás problémának minősítvén a kérdést (PLUTCHIK, 1985), hol szemantikai problémaként kezelve (LEVENTHAL, SCHERER, 1987).

SCHERER (1999) szerint a vita megoldása az, hogy az érzékelésteóriák tárgya a felnőtt ember kiteljesedett (full-blown) érzelmének magyarázata, nem foglalkozik az ezen a körön kívüli esetekkel. Az értékelés többszintű, nem feltétlenül tudatos,

állandóan működik, frissíti a szervezet információit. Az értékelés és a reakció összefonódik, ezért a valóságban nem különül el egymástól kogníció és érzelem az érzelmi epizódban.

LAZARUS (1999) szerint az értékelés ugyan lehet tudattalan és automatikus, ennek ellenére eredetét tekintve az értékelésben tanult ítéletek jelennek meg. Az érzelemben mindig van kognitív aktivitás, de ez fordítva nem igaz. A kogníció, emóció, motiváció viszonyának megvilágítására Lazarus a következőket mondja:

„A gondolat motiváció nélkül érzelemmentes. A motiváció gondolat nélkül drive vagy energia, melyhez a kogníció nem ad útmutatást. A három konstruktum nem állítható párhuzamba, mert az emóció a másik kettő ötvözete. Az, hogy az érzelem egy fölérendelt fogalom kellene legyen, mely mind a kogníciót, mind a motivációt tartalmazza, olyan bonyodalom, melyet eddig még nem ismertünk fel kellőképpen.” (10. o.)

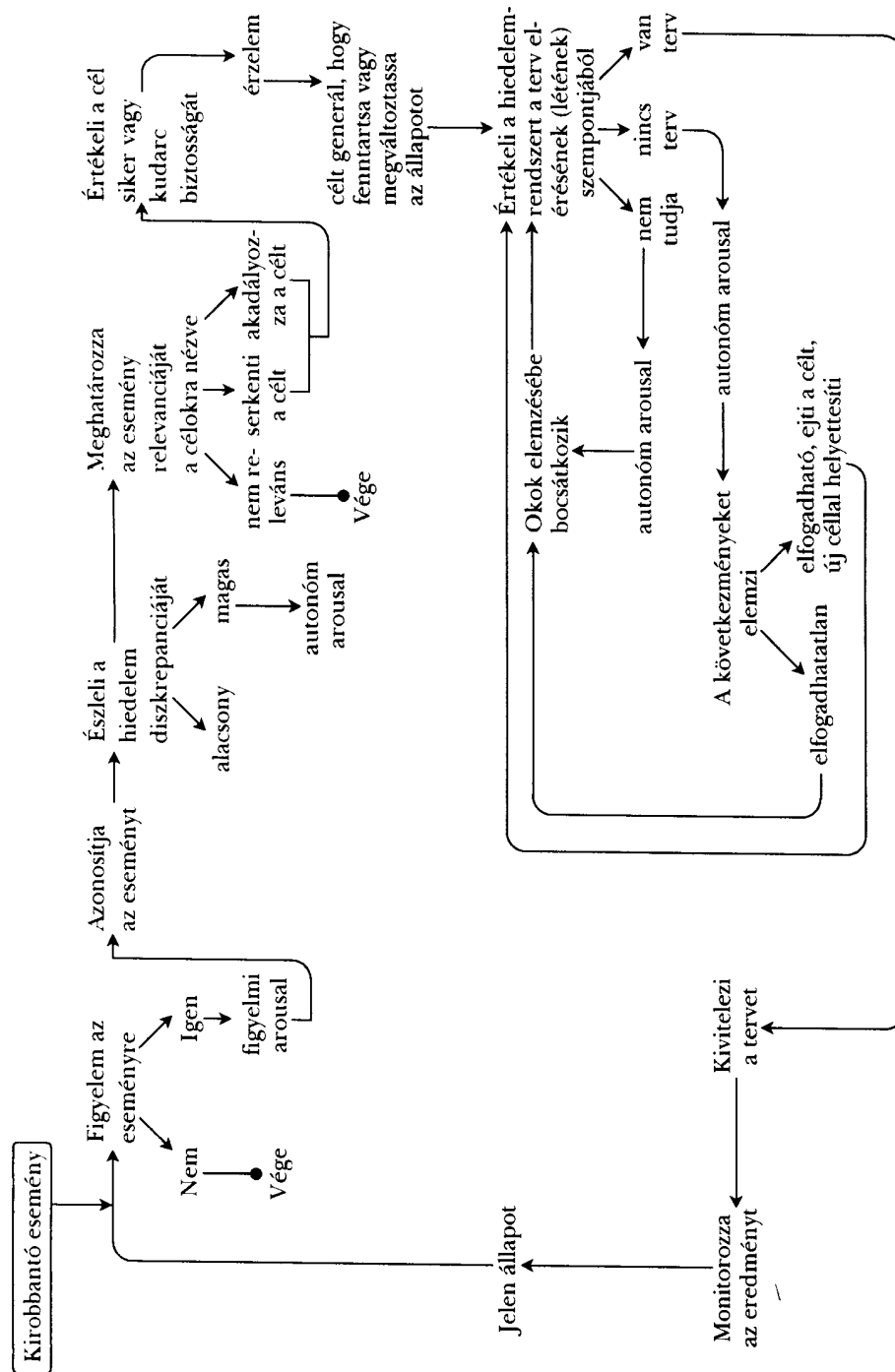
A cirkuláris okság elveit tiszteletben tartva úgy véli, a kogníció olyan eleme az érzelemnek, ahogy a fertőző betegségben is megtalálható az azt kiváltó kórokozó.

A kogníció és emóció kapcsolata

Stein és munkatársai (STEIN, TRABASSO, LIWAG, 1993) az érzelmi élmény terminust eleve bizonyos kognitív folyamatokhoz kötik. Amíg a gyermek meg nem érti, hogy egy adott esemény bizonyos kimenetelt eredményez, és ez bizonyos érzelmi állapothoz vezet, addig a környezeti ingerekre beinduló válaszok automatikusan zajlanak, ezt a folyamatot a szerzők általános affektív reakcióknak tekintik, nem valódi érzelmi élménynek.

Az érzelmi élmény időbeli lefolyását írja le modelljük, amelynek fontos eleme a cél → kimenetel → célrevízió egymásutánja. A modell szerint az érzelmi élmény hátterében egy olyan reprezentációs rendszer áll, amelyik folyamatosan monitorozza a szubjektív állapotokat és testi reakciókat, hogy a túlélésre nézve kedvező állapotokat keresse, a veszélyeseket kerülje. E rendszer elsődleges funkciója, hogy mozgósítsa azt a tudást, amely értékeli az események, tettek, tárgyak, állapotok jelentőségét, információja van a kívánatos és kerülendő állapotokról és azokról a feltételekről, amelyek az egyes célállapotokhoz vezetnek, illetve a célok prioritásáról. A modell szerint az érzelmet egy alapállapothoz képest az előidéző eseményre irányuló figyelem nyomán bekövetkező változások megtapasztalása jelenti. Az érzelmi élményt alakító értékelő és tervező folyamatok folyamatábráját a 2. ábra szemlélteti.

FRIJDA (1993) az érzelmi élmény komponenseit másképp határozza meg: 1. az affektus, amely az élmény nem kognitív jellegét adja, 2. a szituációs jelentés-struktúra tudata, 3. az észlelt cselekvéskészültség, 4. az érzett testi változások és 5. az érzelem jelentősége. Rendszerében az első és második komponenst úgy tekint, mint amelyek kijelölik a kiváltó esemény helyét bizonyos korlátozott számú dimenzión (kellemes-kellemetlen, biztos-bizonytalan, az okozó ágens az én vagy más, célhoz vezető vagy ellene dolgozó, mennyire kontrollálható... stb.). A cselekvéskészültség dimenziói (oda-, el- vagy ellene fordulás, hiper- vagy hipoaktivitás

2. ábra. Stein, Trabasso és Liwag modellje az érzelmi élményben zajló értékelés és tervezés folyamataira

és kompetencia) lényegében a megküzdési potenciállal kapcsolatosak. Az ötödik komponens egyfajta utólagos ítélkezés arról, hogy az érzelmi élmény kontrollálható-e, kívánatos-e, elfogadható-e vagy sem. A kogníció szerepe ebben a modellben is elsőrendű fontosságú.

A kogníció jelentőségét hangsúlyozó elméletekről szólva említést kell tennünk az érzelmek és emlékezés, tanulás témaköréről is, melynek nagy irodalma van. Ide tartozik az állapotfüggő tanulás (WEINGARTNER, 1978), a hangulatkongruencia (BOWER, 1981) jelensége vagy az érzelmek hatása a döntési folyamatokra (ISEN, 1993). Egy másik vonulat az érzelem percepciójának a kérdései, illetve a figyelmi folyamatok és az érzelem összefüggései, az ingerfeldolgozás preattentív szakaszában az érzelmi információk meghatározó szerepe. Ezekre a területekre nem fogok kitérni.

M. D. LEWIS és GRANIC (1999) a kogníciót úgy értelmezik, mint egy komplex, dinamikus rendszerben zajló önszervező folyamatot. Az emóciót és kogníciót két külön alrendszernek tekintik, melyek reciprok ok-okozati viszonyban állnak egymással. A kognitív értékelés nem számítás eredménye, hanem kiemelkedő (emergens) forma. Az értékelés-érzelem kör az érzelmi epizód során konszolidálódik, a kialakuló elegyet a szerzők érzelmi értelmezésnek hívják. Az érzelmi értelmezések kialakulásuk folytán (rekurzív interakciók a komponensek között) önkonzisztensek és a helyzet legfontosabb jellegére reagálnak. Mivel az érzelmek az önszervező folyamatban szereplő kognitív elemek kapcsolódásait katalizálják, legalább valamilyen szinten szükséges jelenlétük a megismeréshez. Hasonló állásponton van DAMASIO (1996) is.

b) A tudatosság kérdése

Az érzelmek és a tudatosság kérdésével a kognitív szempontokból vizsgálódó akadémikus kutatók nemigen foglalkoztak, inkább a terápiás célú elméletek követték a tudatossá tétel Freud által kijelölt útját. Így a kognitív terápiák közvetlenül használják például az automatikus gondolatok minél teljesebb mértékű tudatosítását, azok megváltoztatását, hogy klienseik ezáltal érzelmi reakcióikat kézben tarthassák.

A tudatosságnak objektív kritériumot nehéz állítani. Ha például kényszerválasztás segítségével akarjuk eldönteni, hogy tudatosult-e percepciónk – mondjuk a véletlennél többször „találtunk” –, a bemutatás száma is befolyásolja a döntés statisztikai erejét (ÖHMAN, 1999). Ezen kívül mindenképpen szükséges egyfajta szubjektív élmény arról, hogy nemcsak „vaktában” választottunk. Az automatikus és stratégias feldolgozás (SCHNEIDER, DUMAIS, SHIFFRIN, 1984), valamint a tudattalan és tudatos folyamatok e szubjektív kritérium elfogadásával hozhatók összhangba.

Az érzelemkutatók többsége az érzelmet több komponensből állónak tételezi föl, melynek egy komponense az érzés: az érzelem szubjektív tudatossággal összekapcsolt oldala (STEIN, TRABASSO, LIWAG, 1993). Ugyanakkor az érzelmi folyamatok nem feltétlenül tudatosak, LEDOUX (1996) szerint az érzelmi folyamatok az állatvilágban, az érzések viszont a tudatra képes agyban keletkeznek. Ha az érzelmeket a tudatos élménnyel azonosítjuk, legkézenfekvőbb azoknak az érzelmi szótáron keresztül történő vizsgálata. Ezt a különböző prototípus- és forgatókönyvmegközelítések elméletei meg is teszik (FEHR, RUSSELL, 1984; RUSSELL, 1989).

Nyilvánvalóan az érzelmi folyamatok aktiválásához nem kell tudatosság, amint ezt jól illusztrálják a különböző fóbiákkal végzett kísérletek eredményei. ÖHMAN és SOARES (1994) például kígyó-, illetve pókfóbiásoknál maszkolt kígyót, illetve pókot ábrázoló képekre kapott a fóbiának megfelelően bőrvezetési választ (GBR), ami a félelmi reakció beindítására utalt. A mindennapi életben az érzelmek kiváltó ingerek ritkán maradnak tudattalanok, ezért az érzelmek automatikus és tudatos komponensei összefonódnak. A tudattalan aktiváció fellépése természetesen megnöveli az attribúció szerepét (lásd SCHACHTER, SINGER, 1962).

Az érzelmek tudattalan aktivációjának értelmezésére igen alkalmasak az evolúciós magyarázatok: a tudatos feldolgozás időigényes, a túlélés érdekében jobb, ha minél előbb reagálunk. LEDOUX (1996) természetes és tanult kiváltókról beszél; az előző szenzoros-perceptuális típushoz kondicionált érzelmi válaszok szinte kitörölhetetlenek.

A tudatosság funkciója GRAY (1999) szerint az utólagos hibakeresés: ha a közvetlen feldolgozás során valami nem stimmel, a rendszer megkeresi a hibát, és ha kell, megszakítja a motoros tervet. Tehát egyfajta komparátor működés történik. A komparátort Gray azonosítja a tudatosulás helyével, és a szorongás BIS (Behavioral Inhibition System) rendszerét és a schizofréniában leírt, a tudatosságot érintő kognitív sajátosságokat elemezve arra a megállapításra jut, hogy a nucleus accumbens a kulcsterülete annak az agyi struktúrának, melyhez mai ismereteink szerint a komparátorfunkción keresztül a „tudatosulás trükkje” köthető.

A tudatosság kérdése és az érzelmi emlékek többféle – átélt és nem átélt – felidézésének disszociálhatóságára adnak magyarázatot az érzelmek és kogníció viszonyáról szóló többszintű elméletek. Ilyen például LEVENTHAL és SCHERER (1987) modellje, mely szerint az érzelmekhez vezető folyamat háromszintű. Az első velünk született expresszív-motoros program: bizonyos külső és belső kioldó ingerek különböző kifejező reakciók és érzések csomagjait váltják ki. A séma szintű feldolgozás integrálja a szenzomotoros folyamatokat az érzelmi helyzetek képszerű prototípusaival, lehetővé téve az éppen aktuális helyzet gyors, automatikus érzelmi értékelését. A fogalmi szinten az érzelmi epizódok összehasonlításából származó szervezett emlékstruktúrák, eljárások, reakciók, érzelmek emlékeinek tudatos használatával van dolgunk.

Hasonló többszintű elmélet BARNARD és TEASDALE (1991) teóriája az interaktív kognitív alrendszerekről (ICS). Ebben különböző kódokat írnak le: szenzoros, beszéd, illetve vizuális, propozicionális, implikációs és effektor kódokat, melyekben az élmény különböző aspektusait reprezentáljuk. A különböző mentális kódokhoz különböző emlékezeti rendszerek tartoznak, és speciális folyamatokon keresztül transzformáljuk át egyik kódból a másikba az információt. Az érzelmek keletkezése az implikációs kódhoz kötött. A modell dinamikus, rendszerszemléletű, az alrendszerek összekapcsolódása vagy független működése az érzelmi jelenségek közül sokakat megmagyaráz, párhuzamba állítható a modern neurobiológiai eredményekkel is (TEASDALE, 1999).

POWER és DALGLEISH (1997) az előbbihez hasonló alrendszereket ír le SPAARS modelljében (sémás, propozicionális, analógiás és asszociatív reprezentációs rendszer). Mindegyik alrendszer kölcsönös összeköttetésben áll egymással, de csak az

asszociatív és a sémás szint képes közvetlen érzelemprodukcióra. Az érzelemkiváltó helyzet megfelelő mennyiségű ismétlésével az érzelem asszociatív szinten automatikusan kiváltódik, a sémás szinttől függetlenül, a sémás szint viszont a helyzet értékelésén keresztül aktiválja az érzelmeket.

4. INTEGRÁLÓ JELLEGŰ MEGKÖZELÍTÉSEK

A különböző hangsúlyú elméletek talaján felhalmozott vizsgálati eredmények egy-egy elméleti keretbe illesztésére tesz kísérletet BUCK (1985).

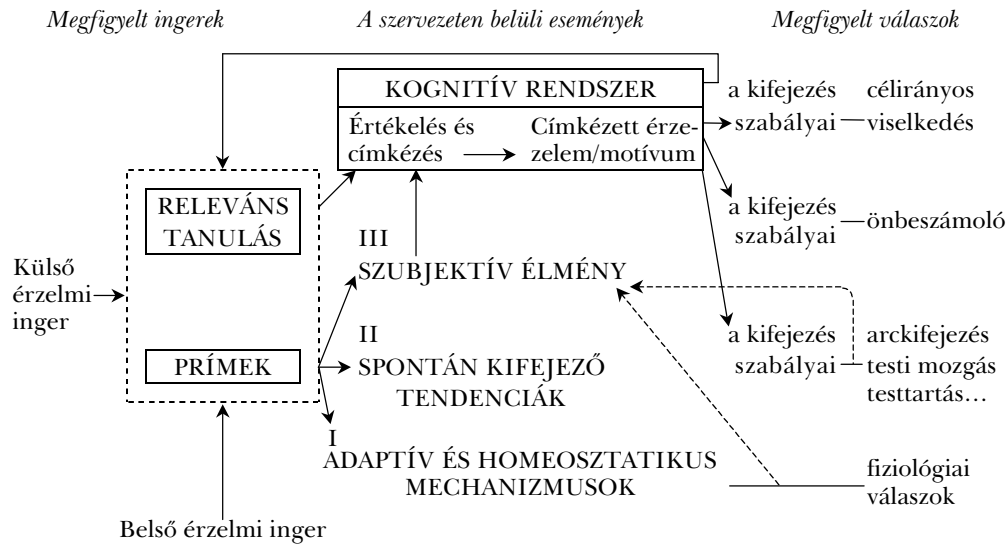
Nézete szerint minden fajban kialakult az ún. prímek rendszere, amelyek elsődleges motivációs/érzelmi rendszerek, s céljuk a testi adaptáció és a homeosztázis fenntartása. A prímek különböző organizációs szinten léteznek a reflexszinttől a primer affektusokon keresztül az belsőleg jutalmazó hatékonyság motívum szintjéig. A különböző szintek a filogenetikus fejlődés szakaszaihoz kapcsolódva fokozatosan és hierarchikus elrendezésben jelennek meg. Mindegyik prím konkrét fiziológiai rendszerrel van kapcsolatban.

A motiváció a prímekben rejlő viselkedési potenciál. Az egyed élettörténetében a tanulással egyre komplexebbé válnak a prímek. A belőlük származó inputot az idegrendszer magasabb szintjei szervezik és integrálják. Az érzelem nem más, mint a prímek aktiválásakor a motivációval kapcsolatos „kiolvasó mechanizmus”. E kiolvasó mechanizmusnak három szintje van:

Az Érzelem I a közvetlen testi adaptációért felelős rendszereket foglalja magában, a motivációs/érzelmi rendszerek hatását a testi működésekre, az endokrin-, az immun- és a vegetatív idegrendszeren keresztül. Az Érzelem II külső kiolvasást tartalmaz, a prímek a nyílt kifejező viselkedésben tükröződnek. Azoknál a fajoknál van szükség erre, ahol a túlélés és a szaporodás megköveteli a fajtársak közti kommunikációt és koordinációt. Az Érzelem III a prímek közvetlen belső kiolvasása, amely szinkretikus-kognitív jellegű, és csak megfelelően fejlett kognitív képességekkel bíró fajra jellemző. A szinkretikus kogníció később az analitikus kogníció tárgyává válva segítheti az alkalmazkodás magasabb szintű megvalósítását. Ez a rendszer lehetővé teszi azt is, hogy a prím állapot külső kifejezését szabályozzuk. Az analitikus kogníció és a prímek közötti kölcsönhatást a 3. ábra mutatja.

Látható, hogy a modellben a különböző hangsúlyú nézetek jól elhelyezhetők: a zsigeri visszajelzés, az autonóm aktivitás szerepe az Érzelem I kiolvasási folyamat figyelembevételével érthető meg, az arcvisszajelentési hipotézist támogató adatok az Érzelem II folyamat dominanciájára utalnak, az Érzelem III pedig az érzelem centrális forrásaira (például droghatás) vonatkozó adatokat magyarázza.

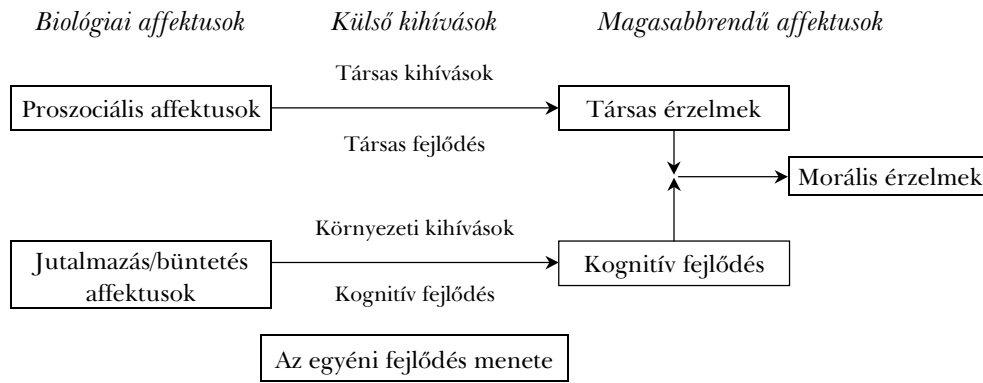
BUCK (1999) újabban egy még átfogóbb elképzelést vázol a motiváció, az érzelmek és a kogníció összefüggéseiről. Elmélete egy metateória, melybe a gibsoni és piaget-i felfogást is beépíti, felhasználva az evolúciós, neuropszichológiai, fejlődés-lélektani és szociális tanulást érintő eredményeket.

3. ábra. Buck prím-modellje

A szerző szerint az élet minden formája párhuzamosan az önfenntartás önző és a fajfenntartás proszociális tendenciáit mutatja, melyek a génekben gyökereznek. Az önző és a proszociális gének „önző” és „együttműködő” neurális hálózatokat, receptorrendszereket, neurotranszmittereket, enzimeket... stb. határoznak meg. Az „önző” neurokémiai rendszerek, melyekben a jutalmazás/büntetés rendszerek, az arousal rendszerek és az agonista affektus rendszerek foglaltatnak, szolgáltatják az effektanciamotívumok és a magasabb szintű kognitív érzelmek (érdeklődés, elvárás, kíváncsiság, meglepődés) alapjait. Az „együttműködő” neurokémiai rendszerek, melyek a szexszel és kötődéssel kapcsolatos affektusokat foglalják magukba, a társas motívumok és magasabb szintű társas érzelmek (büszkeség, öröm, bűntudat, szegény, irigység, féltékenység, szánalom, megvetés) affektív alapjai. Míg az előbbiek elsősorban a kognitív, utóbbiak elsősorban a társas fejlődést motiválják, de a proszociális affektusok is hozzájárulhatnak a kognitív fejlődéshez, és az individualisztikus érzelmek is hozzájárulhatnak a szociális fejlődéshez. A társas és a kognitív érzelmek képezik a bázisát a morális érzelmeknek, melyek arra vonatkoznak, milyen körülmények közt várhatunk el bizonyos társas érzelmeket, vagyis a morális érzelmek biztosítják igazságérzetünk motivációs erejét. Modelljének lényegét a 4. ábra foglalja össze.

Egy másik átfogó elméleti keretet állítanak fel CACIOPPO és munkatársai (1993), amelyben szintén elhelyezhetők a különböző nézetek. Elképzelésüket az érzelmek szomatoviszcerális afferentáció modellje néven közlik (5. ábra).

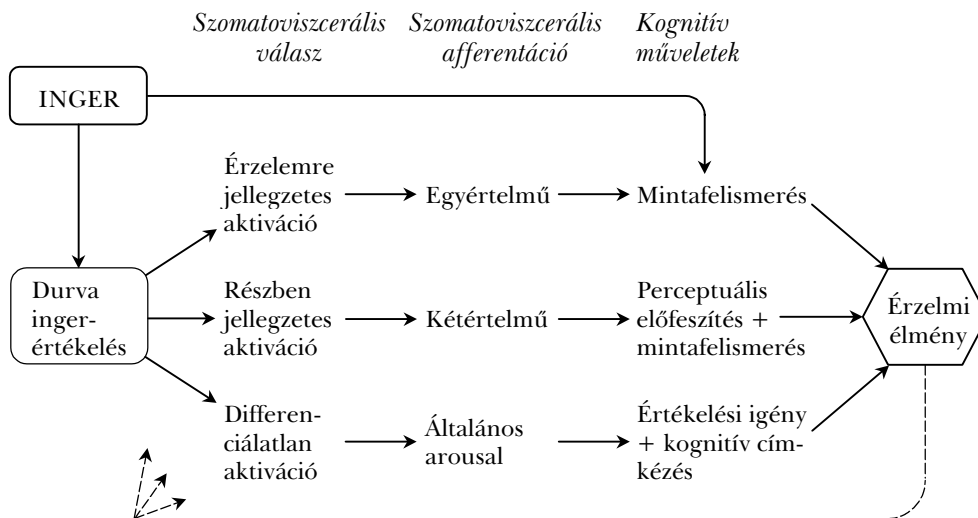

Genetikusan megalapozott speciális célok feldolgozó rendszerei: speciális társas/környezeti kihívások megválaszolására alakult ki a törzsfejlődés során

Tanulásra alapozott általános célok feldolgozó rendszerei, amelyek az ontogenezis során az aktuális társas/környezeti kihívásokkal kapcsolatos egyéni tapasztalatokra válaszolnak

A magasabb szintű érzelmek a biológiai potenciál és a tanulás interaktív kombinációt képviselnek

4. ábra. Buck modellje a biológiai és magasabbrendű affektusokról

5. ábra. Cacioppo és munkatársai szomatoviszcerális afferentáció modellje

Láttnivaló, hogy ha a felső nyilak mentén haladunk, az érzelmek pontos – testi jelekből származó – felismerésével számolhatunk, amivel az alapérzelmek teóriái bíztatnak; ha a középső nyilakat tekintjük, az az emocionális sémák előfeszítő szerepére utal (például Frijda cselekvéskészültség koncepciója); az alsó nyilak pedig a kognitív címkézési kísérletek (Schachter, Singer) magyarázatára alkalmasak.

A rendszerszemlélet hívei ugyancsak olyan általános modellben gondolkoznak, amely alkalmas biológiai, fejlődési, szociális és kognitív szempontok integrálására. A már említett M. D. LEWIS és GRANIC (1999) például az érzelmi értelmezéseket stabilizáló megszorításnak tekinti a kognitív önkonzisztenciát egyfelől, és az érzellemmel kapcsolatos szelektivitást másfelől. Ez utóbbi biológiai örökségünk része. A kognitív önkonzisztenciát nemcsak helyzeti tényezők, hanem a fejlődéstörténet szempontjából is elemezhetjük. Bizonyos fogalmak, képek, asszociációk összeillőbbek lesznek az ismételt együttjárás miatt, mint mások. A társas kapcsolatok, az én és a másik értékelésének komplementaritása pedig fontos szerepet játszik a relacionális sémák, forgatókönyvek kialakításában. Ugyanígy alakulnak ki az érzelmi értelmezések normatív formái is. A visszatérő érzelmi értelmezések átható sémákat, emocionális vonásokat alakítanak ki, melyeket vonzásközpontoknak (attraktor) foghatunk fel a pszichés állapot dinamikus terében, és amelyek a fejlődés során egyre hatásosabbakká válnak. A fejlődés nem mindig sima, lehetnek gyors változások, kritikus periódusok, újraszerveződések. Mint látható, a modell igen variábilis, rugalmas, alkalmas arra, hogy az eltérő hangsúlyú modellek eredményeit egységes keretbe illessze.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉS

Az érzelmek kutatása és a róluk való gondolkodás csak az utóbbi években vált „szalonképpé” a divatos pszichológiai témák körében (ennek okairól bővebben lásd SÉRA, 1997/98). Ha a fenti írásnak sikerült egyfajta áttekintést adnia a területről, akkor a szerző célja megvalósult. (Mindenesetre azt reméli, hogy nem növelte írásával a zavart.) Természetesen lehetnek fontos elméleti és gyakorlati témák, amelyek kimaradtak, hiszen a válogatás bevallottan szubjektív volt. Ezzel együtt elő kívánta segíteni az érzelem tárgya iránti hazai érdeklődés megújulását és felerősödését.

IRODALOM

- BARNARD, P. J., TEASDALE, J. D. (1991) Interactive cognitive subsystems: a systemic approach to cognitive-affective interaction and change. *Cognition and emotion*, 5, 1–39.
- BODOR P. (1997/98) Az érzelmek társas természetéről: fejlődéstani vázlat. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (37), 5–6, 489–500.
- BOWER, G. H. (1981) Mood and memory. *American Psychology*, 36, 129–148.
- BRIGGS, J. (1970) *Never in anger: Portrait of an Eskimo family*. Harvard University Press, Cambridge

- BRODY, L. R. (1993) On understanding gender differences in the expression of emotion: gender roles, socialization and language. In Ablon, S., Brown, D., Khantzian, E., Mack, J. (eds) *Human feelings: Explorations in affect development and meaning*. Analytic Press, New York
- BRODY, L. R., HALL, J. A. (1993) Gender and emotion. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 447–460. The Guilford Press, New York–London
- BRODY, L. R., HALL, J. A. (2000) Gender, emotion and expression. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 338–349. The Guilford Press, New York
- BROTHERS, L. (1989) A biological perspective on empathy. *Journal of Psychiatry*, 146, 1.
- BUCK, R. (1985) Prime theory: An integrated view of motivation and emotion. *Psychological Review*, 92 (3), 389–413. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 2. kötet. 117–159. Tankönyvkiadó, Budapest
- BUCK, R. (1999) The biological affects: A typology. *Psychological Review*, 106 (2), 301–336.
- CACIOPPO, J. T., KLEIN, D. J., BERNSTON, G. G., HATFIELD, E. (1993) The psychophysiology of emotion. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 119–142. The Guilford Press, New York–London
- CACIOPPO, J. T., KLEIN, D. J., BERNSTON, G. G., LARSEN, J. T., POEHLMAN, K. M., ITO, T. A. (2000) The psychophysiology of emotion. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 173–191. The Guilford Press, New York
- CALKINS, S. D., FOX, N. A. (1992) The relations among infant temperament, security of attachment and behavioral inhibition at 24 months Child. *Development*, 63, 1456–1472.
- CAMRAS, L. A., HOLLAND, E. A., PATTERSON, M. J. (1993) Facial Expression In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 199–208. The Guilford Press, New York–London
- CANNON, W. B. (1929) *Bodily changes in pain, hunger, fear and rage*. Appleton, New York
- COLLINS, R. (1990) Statification, emotional energy and transient emotions. In Kemper, T. D. (ed.) *Research agendas in the sociology of emotions*. 27–57. State University of New York Press, Albany
- CONDY, J., CONDY, S. (1976) Sex differences: A study of the eye of the beholder. *Child Development*, 47, 812–819.
- CORBIN, A. (1986) *The foul and the fragrant: Odor and the French imagination*. Harvard University Press, Cambridge
- CORBIT, J. D. (1969) Behavioral regulation of hypothalamic temperatures. *Science*, 166, 256–258.
- DAMASIO, A. R. (1996) *Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy*. Aduprint, Budapest
- DARWIN, C. (1963) *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Gondolat Kiadó, Budapest
- DAVIDSON, R. J. (1993) The neuropsychology of emotion and affective style. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 143–154. The Guilford Press, New York–London
- DEMOS, J. (1970) *A little commonwealth: Family life in Plymouth Colony*. Oxford University Press, New York
- DEMOS, J. (1988) Shame and guilt in early New England In Stearns, Z. C., Stearns, P. N. (eds) *Emotion and social change: Toward a new psychohistory*. 69–86. Holmes and Meier, New York

- DESCARTES, R. (1989) *On the passions of the soul*. Hackett, Indianapolis
- DIENER, E., SMITH, H., FUJITA, F. (1995) The personality structure of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (1), 130–141.
- DOSSER, D. A. JR., BALSWICK, J. O., HALVERSON, C. F. JR. (1983) Situational content of emotional expressions. *Journal of Counseling Psychology*, 30, 375–387.
- DUNN, J., MUNN, P. (1985) Becoming a family member: Family conflict and the development of social understanding in the second year. *Child Development*, 56, 480–492.
- EKMAN, P. (1972) Universals and culture differences in facial expressions of emotion. In Cole, J. (ed.) *Nebraska Symposium on Motivation*. Vol. 19. 207–283. University of Nebraska Press, Lincoln
- EKMAN, P. (1973) Cross-cultural studies of facial expression. In Ekman, P. (ed.) *Darwin and facial expression*. 169–222. Academic Press, New York
- EKMAN, P. (1992) Are there basic emotions? *Psychological Review*, 99, 3, 550–553.
- EKMAN, P., FRIESEN, W. V. (1978) *Facial Action Coding System: A technique for the measurement of facial movement*. Consulting Psychologists Press, Palo Alto
- EKMAN, P., FRIESEN, W. V., ANCOLI, S. (1980) Facial signs of emotional experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (6), 1125–1134.
- EKMAN, P., FRIESEN, W. V., ELLSWORTH, P. (1972) *Emotion in the human face: Guidelines for research and an integration of findings*. Pergamon Press, New York
- ELVIN, M. (1989) Tales of the Shen and Xien: Body-personal and heart-mind in China during the last 150 years. *Zone*, 4, 266–349.
- ELVIN, M. (1991) The inner world of 1830. *Daedalus*, 120 (2), 33–61.
- ERIKSON, E. (1959) Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1, 5–165.
- FABES, R. A., MARTIN, C. J. (1991) Gender and age stereotypes of emotionality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 532–540.
- FEHR, B., RUSSELL, J. A. (1984) Concept of emotion viewed from a prototype perspective. *Journal of Experimental Psychology: General Vol. 113. No. 3.*, 464–486.
- FEHR, F. S., STERN, J. A. (1970) Peripheral physiological variables and emotion: The James-Lange theory revisited. *Psychological Bulletin*, 74, 6, 411–424.
- FOX, N. A., CALKINS, S. D. (2000) Multiple-measure approaches to the study of infant emotion. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 203–219. The Guilford Press, New York
- FRIDLUND, A., EKMAN, P., OSTER, H. (1987) Facial expressions of emotions In Siegman, A., Feldsteint, S. (eds) *Nonverbal behavior and communication*. 143–224. Erlbaum, Hillsdale
- FRIJDA, N. H. (1993) Moods, emotion episodes and emotions. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 381–403. The Guilford Press, New York–London
- GILBERT, A. N., FRIDLUND, A. J., SABINI, J. (1987) Hedonic and social determinants of facial displays to odors. *Chemical Senses*, 12, 355–363.
- GOFFMAN, E. (1967) *Interaction ritual*. Doubleday/Anchor, Garden City
- GOTTMAN, J. M., KROKOFF, L. (1989) Marital interaction and marital satisfaction: A longitudinal view. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 47–52.
- GRAY, J. A. (1999) Cognition, emotion, conscious experience and the brain. In Dalgleish, T., Power, M. (eds) *Handbook of cognition and emotion*. 83–102. Wiley and Sons, New York

- GROSS, D., HARRIS, P. L. (1988) Understanding false beliefs about emotion. *International Journal of Behavioral Development*, 11, 475–488.
- HALL, J. A. (1984) Nonverbal sex differences: Communication accuracy and expressive style. Johns Hopkins University Press, Baltimore. Idézi: BRODY, HALL, 1993
- HALL, J. C. (1990) Genetics of circadian rhythms. *Annual Review of Genetics*, 24, 659–697.
- HARRIS, P. L. (1993) Understanding emotion. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 237–246. The Guilford Press, New York–London
- HARRIS, P. L., LIPIAN, M. S. (1989) Understanding emotion and experiencing emotion. In Saarni, C., Harris, P. L. (eds) *Children's understanding of emotion*. 241–258. Cambridge University Press, Cambridge
- HARRIS, P. L., OLTHOF, T. (1982) The child's concept of emotion. In Butterworth, G., Light, P. (eds) *Social cognition*. 188–209. Harvester Press, Brighton, England
- HATFIELD, E., RAPSON, R. (1993) Love and attachment processes. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 595–604. The Guilford Press, New York–London
- HOCHSCHILD, A. R. (1979) Emotion work, feeling rules and social structure. *American Journal of Sociology*, 85, 551–575.
- HOCHSCHILD, A. R. (1983) *The managed heart: The commercialization of human feeling*. University of California Press, Berkeley
- HOCHSCHILD, A. R. (1989) *The second shift: Working parents and the revolution at home*. Viking Penguin, New York
- HOCHSCHILD, A. R. (1990) Ideology and emotion management: A perspective and path for future research. In Kemper, T. D. (ed) *Research agendas in the sociology of emotions*. 117–142. State University of New York Press, Albany
- HUME, D. (1988) *A treatise of human nature*. (Selby-Bigge, L. A. ed.) Oxford University Press, Oxford
- HUNT, D. (1970) *Parents and children in history: The psychology of family life in early modern France*. Basic Books, New York
- ISEN, A. M. (1993) Positive affect and decision making. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 261–277. The Guilford Press, New York–London
- IZARD, C. (1977) *Human emotions*. Plenum, New York
- IZARD, C. (1979) *The Maximally Discriminative Facial Coding System (MAX)*. Instructional Resources Center: University of Delaware, Newark
- IZARD, C. (1992) Basic emotions, relation among emotions and emotion-cognition relations. *Psychological Review*, 99, 3, 561–565.
- IZARD, C. (1993) Organizational and motivational functions of discrete emotions. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 631–641. The Guilford Press, New York–London
- IZARD, C. (1994) Innate and universal facial expressions: Evidence from developmental and cross-cultural research. *Psychological Bulletin*, 115, 288–299.
- IZARD, C., PORGES, S. W., SIMONS, R. F., HAYNES, O. M., HYDE, C., PARISI, M., COHEN, B. (1991) Infant cardiac activity: Developmental changes and relations with attachment. *Developmental Psychology*, 27, 432–439.
- JAMES, W., LANGE, C. G. (1922) *The Emotions*. Idézi: Cannon, 1927

- JOHNSTONE, T., SCHERER, K. S. (2000) Vocal communication of emotion. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 236–249. The Guilford Press, New York
- KEMPER, T. D. (1978) *A social interactional theory of emotions*. New York, Wiley
- KEMPER, T. D. (1991) Predicting emotions from social relations. *Social Psychology Quarterly*, 54, 330–342.
- KEMPER, T. D. (1993) Sociological models in the explanation of emotions. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 41–51. The Guilford Press, New York–London
- KEMPER, T. D. (2000) Sociological models in the explanation of emotions. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 45–58. The Guilford Press, New York–London
- LAKOFF, G., KÖVECSES, Z. (1987) The cognitive model of anger inherent in American English. In Holland, D., Quinn, N. (eds) *Cultural models in language and thought*. 194–221. Cambridge University Press, Cambridge
- LAZARUS, R. S. (1992) A kogníció elsőbbségéről. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 2. kötet. 213–226. Tankönyvkiadó, Budapest
- LAZARUS, R. S. (1993) From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1–21.
- LAZARUS, R. S. (1999) The cognition-emotion debate: a bit of history. In Dalglish, T., Power, M. (eds) *Handbook of cognition and emotion*. 3–19. Wiley and Sons, New York
- LAZARUS, R. S., ALFERT, E. (1964) The short-circuiting of threat. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69, 195–205.
- LE DOUX, J. E. (1993) Emotional networks in the brain In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 109–118. The Guilford Press, New York–London
- LE DOUX, J. E. (1996) *The emotional brain. The mysterious underpinning of emotional life*. Simon and Schuster, New York
- LE DOUX, J. E., PHELPS, E. A. (2000) Emotional networks in the brain. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 157–172. The Guilford Press, New York
- LE DOUX, J. E., ROMANSKI, L. M., XAGORARIS, A. E. (1989) Indelibility of subcortical emotional memories. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 1, 238–243.
- LE DOUX, J. E., SAKAGUCHI, A., IWATA, P., REIS, D. J. (1984) Subcortical efferent projections of the medial geniculate body to an archi-neostriatal field disrupts the classical conditioning of emotional responses to acoustic stimuli in the rat. *Neuroscience*, 17, 615–627.
- LEMERISE, E. A., DODGE, K. A. (1993) The development of anger and hostile interactions. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 537–546. The Guilford Press, New York–London
- LEVENTHAL, H., SCHERER, K. (1987) The relationship of emotion to cognition: a functional approach to a semantic controversy. *Cognition and Emotion*, 1, 3–28.
- LEWIS, H. B. (1985) Depression vs. Paranoia: Why are there sex differences in mental illness? *Journal of Personality*, 53, 150–178.
- LEWIS, M. (2000) The emergence of human emotions In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 265–280. The Guilford Press, New York

- LEWIS, M. D., GRANIC, I. (1999) Self-organization of cognition-emotion interactions. In Dalglish, T., Power, M. (eds) *Handbook of cognition and emotion*. 683–701. Wiley and Sons, New York
- LEWIS, M., MICHALSON, L. (1983) *Children's' emotions and moods: Developmental theory and measurement*. New York, Plenum Press
- LUTZ, C. (1983) Parental goals, ethnopsychology and the development of emotional meaning. *Ethos*, 11, 246–262.
- LUTZ, C. A. (1987) Goals, events and understanding in Ifaluk emotion theory. In Holland, D., Quinn, N. (eds) *Cultural models in language and thought*. 290–312. Cambridge University Press, Cambridge
- MACLEAN, P. D. (1949) Psychosomatic disease and the „visceral barain”: Recent developments bearing on the Papez theory of emotion. *Psychosomatic Medicine*, 11, 338–353.
- MACLEAN, P. D. (1952) Some psychiatric implications of psysiological studies on fronto-temporal portion of limbic system (visceral brain). *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, 4, 407–418.
- MACLEAN, P. D. (1993) Cerebral evolution of emotion. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 67–83. The Guilford Press, New York–London
- MAGAI, C., HUNZIKER, J. (1993) Tolstoy and the riddle of developmental transformation: A lifespan analysis of the role of emotions in personality development. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 247–259. The Guilford Press, New York–London
- MCGUIRE, T. R. (1993) Emotion and behavior genetics in vertebrates and invertebrates. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 155–166. The Guilford Press, New York–London
- OATLEY, K. (1993) Social construction in emotions. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 341–352. The Guilford Press, New York–London
- ORTONY, A., TURNER, T. J. (1990) What's basic about basic emotions? *Psychological Review*, 97, 315–331.
- ÖHMAN, A. (1999) Distinguishing unconscious from conscious emotional processes: methodological considerations and theoretical implications. In Dalglish, T., Power, M. (eds) *Handbook of cognition and emotion*. 321–352. Wiley and Sons, New York
- ÖHMAN, A., SOARES, J. (1994) Unconscious anxiety: phobic responses to masked stimuli. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 231–240.
- PANKSEPP, J. (1992) A critical role for „affective neuroscience” in resolving what is basic about basic emotions. *Psychological Review*, 99, 3, 554–560.
- PANKSEPP, J. (1993) Neurochemical control of moods and emotions: Amino acids to neuropeptides. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 87–108. The Guilford Press, New York–London
- PANKSEPP, J. (2000) Emotions as natural kinds within the mammalian brain. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 137–156. The Guilford Press, New York
- PAPEZ, J. W. (1937) A proposed mechanism of emotion. *Archives of Neurology and Psychiatry*, 38, 725–743.
- PARISH, S. (1991) The sacred mind: Newar cultural representations of mental life and the production of moral consciousness. *Ethos*, 19, 3, 313–351.

- PARKINSON, B. (1985) Emotional effects of false autonomic feed-back. *Psychological Bulletin*, 98, 3, 471–494. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 143–184. Tankönyvkiadó, Budapest
- PEASE, A. (1989) Testbeszéd. Park Kiadó, Budapest
- PITTAM, J., Scherer, K. R. (1993) Vocal expression and communication of emotion. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 185–198. The Guilford Press, New York–London
- PLUTCHIK, R. (1962) *The emotions: Facts, theories and a new model*. Random House, New York
- PLUTCHIK, R. (1980) *Emotions: A psychoevolutionary synthesis*. Harper and Row, New York
- PLUTCHIK, R. (1985) On emotion: the chicken-and-egg problem revisited. *Motivation and emotion*, 9, 197–200.
- PLUTCHIK, R. (1993) Emotions and their vicissitudes: Emotions and psychopathology. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 53–66. The Guilford Press, New York–London
- POWER, M., DALGLEISH, T. (1997) *Cognition and emotion: from order to disorder*. Psychology Press, Hove
- RATNER, H., STETTNER, L. (1991) Thinking and feeling: Putting Humpty-Dumpty together again. *Merrill-Palmer Quarterly*, 37, 1–26.
- REISENZEIN, R. (1983) The Schachter theory of emotion; Two decades later. *Psychological Bulletin*, 94, 2, 239–258. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 97–142. Tankönyvkiadó, Budapest
- RINN, W. E. (1992) Az arckifejezések neuropszichológiája. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 187–230. Tankönyvkiadó, Budapest
- ROBINSON, R. G., KUBOS, K. L., STARR, L. B., RAO, K., PRICE, T. R. (1984) Mood disorders in stroke patients: Importance of location of lesion. *Brain*, 107, 81–93.
- ROSALDO, M. Z. (1980) *Knowledge and Passion: Ilongot notion of self and social life*. Cambridge University Press, Cambridge
- ROSENTHAL, R., HALL, J. A., DiMATTEO, M. R., ROGERS, P. L., ARCHER, D. (1979) *Sensitivity to nonverbal communication: The PONS test*. John Hopkins University Press, Baltimore
- ROZIN, P., HAITT, J., McCAULEY, C. R. (1993) Disgust. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 575–594. The Guilford Press, New York–London
- RUCH, W. (1993) Exhilaration and humor In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 605–616. The Guilford Press, New York–London
- RUSSELL, J. A. (1989) Culture, script and children's understanding of emotion. In Saarni, C., Harris, P. (eds) *Children's understanding of emotion*. Cambridge University Press, Cambridge
- RUSSELL, J. A. (1991) Culture and categorization of emotion. *Psychological Bulletin*, 110, 426–450.
- SAARNI, C. (1993) Socialization of emotion. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 435–446. The Guilford Press, New York–London
- SCHACHTER, S., SINGER, J. E. (1962) Cognitive, social and psychological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379–399.
- SCHEFF, T. (1990) Socialization of emotions: Pride and shame as causal agents. In Kemper, T. D. (ed.) *Research agendas in the sociology of emotions*. 281–304. State University of New York Press, Albany

- SCHERER, K. R. (1981) Speech and emotional states. In Darby, J. K. (ed.) *Speech evaluation in psychiatry*. 189–220. Grune and Stratton, New York
- SCHERER, K. R. (1992) Vokális érzelmkifejezés: Áttekintés és egy modell az eljövendő kutatásokhoz. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 259–318. Tankönyvkiadó, Budapest
- SCHERER, K. R. (1999) Appraisal theory. In Dalglish, T., Power, M. (eds) *Handbook of cognition and emotion*. 637–664. Wiley and Sons, New York
- SCHNEIDER, W., DUMAIS, S. T., SHIFFRIN, R. M. (1984) Automatic and control processing and attention. In Parasuraman, R., Davies, D. R. (eds) *Varieties of attention*. 1–28. Academic Press, New York
- SCHWEDER, R. A. (1993) The cultural psychology of emotions. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 417–431. The Guilford Press, New York–London
- SÉRA L. (1997/98) Érzelm- és megismerési modellek. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 37, 1–4, 261–272.
- SOLOMON, R. C. (2000) The philosophy of emotions. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 3–15. The Guilford Press, New York
- SPENCER, H. (1890) *The principles of psychology*. Vol. 1. Appleton, New York
- STEARNS, C. Z. (1988) „Lord help me walk humbly”: Anger and sadness in England and America, 1570–1750. In Stearns, Z. C., Stearns, P. N. (eds) *Emotion and social change: Toward a new psychohistory*. 36–68. Holmes and Meier, New York
- STEARNS, P. N. (1993) History of emotions: The issue of change. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 17–28. The Guilford Press, New York–London
- STEARNS, P. N. (2000) History of emotions: The issue of change and impact. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 2nd edition. 16–29. The Guilford Press, New York
- STEARNS, P. N., HAGGERTY, T. (1991) The role of fear: Transitions in American emotional standards for children 1850–1950. *American Historical Review*, 96, 1, 63–94.
- STEIN, N. L., TRABASSO, T., LIWAG, M. (1993) The representation and organization of emotional experience: Unfolding the emotion episode. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 279–300. The Guilford Press, New York–London
- STREIT, M., IOANNIDES, A. A., LIN, L., WOELWER, W., DAMMERS, J., GROSS, J., GAEBEL, W., MUELLER-GAERTNER, H. W. (1999) Neurophysiological correlates of the recognition of facial expressions of emotion as revealed by magnetoencephalography. *Cognitive Brain Research*, 7 (4), 481–491.
- TANNEN, D. (1990) *You just don't understand*. Ballantine Books, New York
- TEASDALE, J. D. (1999) Multilevel theories of cognition-emotion relations. In Dalglish, T., Power, M. (eds) *Handbook of cognition and emotion*. 665–681. Wiley and Sons, New York
- TOMKINS, S. S. (1962) *Affect, imagery, consciousness*. Vol 1. The positive affects. Springer, New York
- TOMKINS, S. S. (1963) *Affect, imagery, consciousness*. Vol 2. The negative affects. Springer, New York. Idézi: IZARD, 1993
- TOMKINS, S. S. (1981) The role of facial response in the experience of emotions: A reply to Tourangeau and Ellsworth. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 355–357.
- VALINS, S. (1966) Cognitive effects of false heart-rate feed-back. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 400–408.

- WAYBAUM, I. (1907) *La physionomie humaine: Son mécanisme et son rôle sociale*. Alcan, Paris. Idézi: ZAJONC, MURPHY, MCINTOSH, 1993
- WEINGARTNER, H. (1978) Human state dependent learning. In Ho, B. T., Richards, D. W., Chute, D. L. (eds) *Drug discrimination and state dependent learning*. 361–382. Academic Press, New York
- WHITE, G. M. (1993) Emotions inside out: The anthropology of affect. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 29–40. The Guilford Press, New York–London
- WUNDT, W. (1897) *Outlines of psychology*. G. E. Stechert, New York
- ZAJONC, R. B. (1992) Az érzelem elsőbbségéről. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 2. kötet. 147–212. Tankönyvkiadó, Budapest
- ZAJONC, R. B., MURPHY, S. T., INGLEHART, M. (1989) Feeling and facial efference: Implications of the vascular theory of emotions. *Psychological Review*, 96, 395–416.
- ZAJONC, R. B., MURPHY, S. T., MCINTOSH, D. N. (1993) Brain temperature and subjective emotional experience. In Lewis, M., Haviland, J. M. (eds) *Handbook of Emotions*. 209–220. The Guilford Press, New York–London
- ZUCKERMAN, M., KLORMAN, R., LARRANCE, D. T., SPIEGEL, N. H. (1992) Az érzelem arckifejezési, vegetatív és szubjektív összetevői: az arckifejezési visszajelentés hipotézis az externalizáló-internalizáló megkülönböztetéssel szemben. In Barkóczi I., Séra L. (szerk.) *Érzelmek és érzelemelméletek. Szöveggyűjtemény*. 231–258. Tankönyvkiadó, Budapest

THE DIFFERENT APPROACHES TO EMOTION OR LOOKING INTO THE LABYRINTH

NÁBRÁDY, MÁRIA

The author gives an account on the theories and research connected with emotions grouping the topics around 4 main themes, emphasising the biological, social/developmental, cognitive and integrative aspects of emotions.

When expounding the biological theories evolutionary aspects, the emotional brain systems, the role of the periphery and the discrete and basic emotion theories are set forth. The theories of social/developmental emphasis are conferred in two parts regarding historical/cultural differences and social/developmental issues. The approaches of cognitive emphasis are detailed in two points concerning the connection of cognition to emotion and the question of consciousness. Finally some integrative approaches are mentioned.

Key words: *emotion; biological aspect of emotions; social aspect of emotions; developmental aspect of emotions; emotion and cognition; integrative models of emotions*